

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ДОРОФЕЄВА Маргарита Сергіївна

УДК 81'25 = 112.2 = 161.2

СИНЕРГЕТИКА ПЕРЕКЛАДУ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕКСТІВ

(німецько-український напрямок)

Спеціальність 10.02.16 – перекладознавство

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук**

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор
КИЯК Тарас Романович,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри германської
філології та перекладу

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ДЕНИСОВА Світлана Павлівна,
Київський національний
лінгвістичний університет,
професор кафедри німецької філології
та перекладу і прикладної лінгвістики

доктор філологічних наук, професор
ПАСЛАВСЬКА Алла Йосипівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри міжкультурної
комунікації та перекладу

доктор філологічних наук, доцент
РЕБРІЙ Олександр Володимирович,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри теорії та практики
перекладу англійської мови

Захист відбудеться «30» жовтня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.11 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал №12.

Автореферат розісланий «20» вересня 2017 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

Клименко Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацію присвячено вивченню спеціального перекладу як надскладної системи взаємодії елементів зовнішнього та внутрішнього рівнів самоорганізації з погляду міждисциплінарного напрямку синергетики. Комплексне дослідження перекладу спеціальних текстів німецько-українського напрямку крізь призму синергетики утворює фундамент синергетичної теорії перекладу. Об'єкт наукового дослідження аутентичної синергетики формують фізичні, біологічні та соціально-розумові системи, здатні до самоорганізації шляхом кооперативної взаємодії своїх елементів. Переклад, будучи сукупністю процесуальних і буттєвих ознак взаємодії перекладача з навколишнім середовищем, становить одну з таких систем.

На зламі тисячоліть наука намагається задовольнити запити суспільства, замінюючи домінування однієї парадигми на сукупність підходів різних циклів наук, що не виключають один одного, а навпаки, збагачують методологію дослідження, змінюють ракурс розгляду наукових об'єктів, і відтак набувають евристичної цінності. Згадану поліпарадигмальність у теорії перекладу ми пов'язуємо з рухом у бік уніфікації наукового знання, що передбачає наявність спільного знаменника для дискусійних феноменів перекладацької діяльності.

У сучасному науковому дискурсі уніфікація реалізується через поступове наближення природничих і соціогуманітарних наук. Зростання числа міждисциплінарних розвідок у загальній кількості наукових робіт зумовлено необхідністю відповідати на виклики сьогоденного кризового світу. Серед глобальних завдань, що постають перед цивілізацією XXI століття, називають: 1) менеджмент криз та ризиків; 2) пізнання людиною самої себе з психо- і нейрофізіологічної точки зору; 3) кооперативну взаємодію людини і природи (С. Курдюмов, Г. Малинецький).

Розв'язання поставлених завдань у глобальному контексті може забезпечити міждисциплінарно зорієнтована синергетика. На початку XXI століття використання законів синергетики для пояснення феноменів гуманітарних наук набуло статус перспективного напрямку досліджень. З одного боку, метафоричне розуміння й уживання терміна «синергетика» в антропоцентричних розвідках стало модним явищем. З іншого боку, синтез еволюції об'єктів живої, неживої та соціальної природи в парадигмі універсального еволюціонізму обґрунтовує конвергенцію наук про природу і Людину, а також переміщує синергетику в позицію ядра загальнонаукової картини світу (В. Стьопін).

Ідеї синергетики, пов'язані з механізмами самоорганізації нелінійних відкритих систем, не є новими для вітчизняної та зарубіжної гуманітаристики (Ф. Бацевич, Г. Ейгер, М. Алефіренко, К. Белоусов, В. Борботько, Л. Броннік, Л. Киященко, Н. Мишкіна, Н. Олізько, Р. Піотровський). За останні роки в Україні з'явилась низка репрезентативних робіт лінгвосинергетичного напрямку, присвячених синергетиці дискурсу й самоорганізації розвитку стилю та жанру (Л. Піхтовнікова), самоорганізації концептосфери (А. Приходько), синергетиці словотвору (С. Єнікеева), діахронічній лінгвосинергетиці (Т. Домброван), синергетиці поетичного слова (О. Семенець). Можна стверджувати факт становлення авторитетної української школи в галузі лінгвосинергетичних

досліджень. Німецька школа лінгвосинергетики представлена в першу чергу роботами Р. Кьолера, Г. Альтмана, К. Гофманн, А. Кротт.

Проблеми перекладу в синергетичному аспекті розроблені значно менше (Л. Кушніна, І. Герман, О. Милостивая). На відміну від лінгвосинергетики загалом та її часткових напрямів на перетині з іншими гуманітарними науками, вітчизняна синергетика перекладу досі перебуває в зародковому стані. Наскільки нам відомо, в Україні не існує жодної дисертаційної роботи за спеціальністю «перекладознавство», повністю присвяченій синергетиці перекладу. Хоча окремі питання синергетики вже розглядаються у вітчизняних дисертаційних працях з перекладознавства (А. Пермінова, Т. Андрієнко), даний факт лише підтверджує недостатність комплексних досліджень у річизі заявленої проблематики. Крім того, наявні розвідки в галузі синергетики перекладу концентрують свою увагу на художніх та поетичних текстах, залишаючи «поза кадром» інші стилі й жанри.

Актуальність дисертаційної праці зумовлено необхідністю створення універсальної наукової картини світу, побудованої на принципах синергетики, що матиме евристичну цінність для перекладознавства. Вагомим фактором своєчасності роботи став дефіцит перекладознавчої методології, яка дозволила б описати й застосувати закони синергетики з метою вивчення об'єктів теорії перекладу. У перекладознавстві існує потреба в розробці модельних механізмів, алгоритмів, процедур для підвищення якості спеціального перекладу. Такі моделі стосуються в першу чергу спеціальних текстів загальномовного й фахового характеру, які підпадають під критерії соціальних санкцій і практичних наслідків у випадку неякісної трансляції. У цьому контексті постає необхідність віднайти прототипні закономірності перекладу для всіх спеціальних текстів, незалежно від жанру, що стає можливим завдяки синергетиці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках комплексної наукової теми Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Мови та літератури народів світу: взаємодія і самотутність» (тема №11БФ044-01), затвердженої Міністерством освіти і науки України.

Метою дисертаційної праці стало створення засад синергетичної теорії перекладу спеціальних текстів у напрямку «німецька-українська» мови. Для досягнення поставленої мети необхідно виконання таких **завдань**:

- 1) розглянути поняття синергетики в міждисциплінарному аспекті та в контексті перекладознавства;
- 2) з'ясувати історико-філософські основи синергетики;
- 3) виокремити ознаки спеціального перекладу як синергетичної системи;
- 4) розробити синергетичну методологію дослідження перекладу спеціальних текстів;
- 5) виявити синергетичні принципи Буття і Становлення системи спеціального перекладу (ССП);
- 6) продемонструвати механізми дії принципів Буття і Становлення СПП у перекладацькій практиці;
- 7) побудувати універсальну синергетично-інформаційну модель СПП;
- 8) розробити методіку порівняльно-перекладацького аналізу (ППА) і доперекладацького аналізу (ДПА) спеціальних текстів на основі моделі.

Об'єктом дослідження виступає спеціальний переклад як синергетична система взаємодії елементів внутрішнього та зовнішнього рівнів самоорганізації.

Предмет дисертаційної розвідки становлять синергетичні особливості спеціального перекладу, реконструйовані на основі моделі ССП та процедур перекладацького аналізу.

Матеріал дослідження формують німецькомовні спеціальні тексти науково-технічного, адміністративно-ділового та соціально-психологічного дискурсу, що належать до інформативного й апелятивного типів (К. Райс). До кожного текстуреджерела додаються множинні переклади, виконані українською мовою перекладачами різного експертного статусу: 1) учасниками Всеукраїнської студентської олімпіади з перекладу 2013-2016 років зі спеціальності «Переклад (німецька мова)»; 2) студентами магістратури першого та другого курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час авторського експерименту; 3) викладачами й аспірантами – учасниками семінару підвищення кваліфікації для викладачів перекладацьких дисциплін «Fortbildung für Sprach- und Kulturmittler» 25-27 березня 2015 року, організованого за підтримки Австрійського культурного форуму; 4) професійними перекладачами.

Обсяг вибірки текстів для аналізу охоплює 320 варіантів перекладу десяти представлених оригіналів (від 20 до 50 варіантів перекладу кожного вихідного тексту загальним обсягом близько 3150 сторінок).

У методиці ППА додатково використовуються переклади-еталони, виконані офіційними учасниками ринку перекладацьких послуг України: перекладачами – зареєстрованими приватними підприємцями та виконавцями авторизованого перекладу підручника, затвердженого як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації.

Методом, покладеним в основу авторської методології дослідження перекладу, став алгоритм *синергетичного моделювання за принципами Буття і Становлення синергетичних систем* В. Буданова. Метод синергетичного моделювання було модифіковано автором дисертаційного дослідження для теорії перекладу інформативних та апелятивних текстів. Алгоритм синергетичного моделювання ССП містить такі операції: 1) переведення категорійно-поняттєвого апарату перекладознавства в тезаурус синергетики; 2) виявлення базових принципів синергетики на емпіричному перекладацькому матеріалі; 3) демонстрація механізму дії принципів синергетики на матеріалі перекладу спеціальних текстів, що належать до трьох типів дискурсу: науково-технічного, адміністративно-ділового, соціально-психологічного дискурсів; 4) побудову авторської синергетично-інформаційної моделі ССП; 5) створення авторської методики ППА і ДПА спеціальних текстів на основі синергетично-інформаційної моделі.

Метод *семіотичного аналізу* Ю. Степанова надав поштовх для розробки принципу подвійного входження, який, у свою чергу, утворив фундамент синергетично-інформаційної моделі ССП. Перекладознавчою основою розбудови моделі системи спеціального перекладу слугував також метод *узагальнення* типів інформації за *теорією інформаційного перекладу* Р. Міньяр-Белоручева.

У створенні синергетичної методології було використано операційні методи *абстрагування* й *формалізації*, які дозволили екстраполювати

закономірності трьох типів наукового пізнання В. Стьопіна на історичні та процесуальні аспекти теорії перекладу.

З метою виявлення змісту й обсягу поняття «синергетика», а також визначення терміна «синергетика перекладу», було використано метод *аналізу словникових дефініцій* поряд з методами *реконструкції поняттєвого поля* і *поняттєвої системи*. Для встановлення історико-філософських основ синергетики перекладу здійснено *історичну реконструкцію* синергетичних парадигм наукового знання. З метою обґрунтування наукової доцільності дослідження перекладу на засадах синергетики було використано метод *аналогії* та *класифікації результатів* у вигляді таблиці «образів перекладу». За допомогою методів *аналізу* й *синтезу* виокремлено синергетичні перекладацькі універсалії для процесу та результату перекладу.

Для представлення результатів дії синергетичних принципів Буття і Становлення ССП, а також на окремих етапах виконання синергетично-інформаційної методики ППА використовувались методи *інстроспекції* та *складання ТАР-протоколів*. Моніторинг і оцінка результатів множинного перекладу виконувались на основі *матричного методу* оцінювання Л. Черноватого.

Поряд з операційними, пізнавальними та загальнонауковими методами в дисертації активно використовувались традиційні методики порівняльно-перекладацького аналізу з метою встановлення відношень перекладацької рівноваги між оригіналом і множинними перекладами. Широке застосування в дисертаційному дослідженні знайшли методи графічного представлення даних експерименту в табличній та схематичній формах.

Новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній *уперше*:

- розроблено та обґрунтовано теоретичні засади синергетики перекладу спеціальних текстів у вітчизняному перекладознавстві;
- виокремлено синергетичні ознаки спеціального перекладу як надскладної системи двох рівнів самоорганізації;
- запропоновано методологію дослідження спеціального перекладу на засадах синергетики;
- описано принцип подвійного входження для системи спеціального перекладу;
- виявлено та продемонстровано синергетичні принципи Буття і Становлення ССП на матеріалі спеціального перекладу;
- створено авторську синергетично-інформаційну модель ССП;
- розроблено авторську синергетично-інформаційну методику ППА і ДПА спеціальних текстів на основі моделі.

Новизна дисертаційного дослідження відбивається в **положеннях**, які виносяться на захист:

1. Синергетика перекладу – міждисциплінарний напрям досліджень перекладацької діяльності як системи, здатної до самоорганізації, що охоплює синергізм (процес) і синергію (результат) перекладу. Розрізняльними ознаками синергетичної системи перекладу слугують когерентність взаємодії одиниць перекладу різних рівнів, самоорганізація, динамічна ієрархія перекладацьких рішень. Самоорганізація становить просторово-часове упорядкування об'єктивних та суб'єктивних факторів впливу на переклад.

2. Система спеціального перекладу є синергетичною системою двох рівнів самоорганізації: внутрішнього та зовнішнього. Внутрішній рівень самоорганізації

системи складається з двох підрівнів: *мікрорівень 1* – одиниці перекладу вихідного тексту у висхідній ієрархії перекладацьких рішень: лексема-логос – колокація – речення – абзац; *мікрорівень 2* – конкретна комунікативна ситуація, до якої включено вихідний текст. Зовнішній рівень самоорганізації системи складається з *макрорівня* – типу фахового дискурсу, до якого належать вихідний і потенційний цільовий тексти, та *мегарівня* у вигляді безкінечної сукупності знань про навколишній світ – ноосфери, що містить компетенції перекладача. Взаємодія рівнів детермінується принципом подвійного входження.

3. Система спеціального перекладу містить дві фази розвитку: 1) фазу Буття; 2) фазу Становлення. Фаза Буття відповідає результату перекладацької діяльності, фаза Становлення маркує процес перекладу. Фаза Буття ССП підпорядковується принципам гомеостазу та ієрархічності. Гомеостаз є програмою дії системи в напрямку домінанти перекладу – атрактора. Ієрархічність реалізується у вигляді висхідної ієрархії ССП: мікрорівень – макрорівень – мегарівень. Фаза Становлення охоплює п'ять принципів: нелінійність, нестійкість, незамкненість, динамічна ієрархія, спостережуваність.

4. Нелінійність процесу перекладу реалізується у трьох напрямках: відношення до тексту оригіналу як об'єкта перекладу; відношення до структури мислення суб'єкта перекладу; відношення до позамовних факторів навколишньої дійсності. Результатом нелінійності виступає множинність перекладацьких рішень.

5. Нестійкість реалізується у трьох відношеннях перекладацької рівноваги: 1) стійка рівновага; 2) нестійка рівновага; 3) байдужа рівновага. Стійка рівновага – відтворення домінанти перекладу вихідного тексту (а) на формально-мовному рівні транслята (еквівалентний переклад); (б) на комунікативно-прагматичному рівні цільового тексту (адекватний переклад). Стійка рівновага реалізується (а) через еквіваленти і (б) через контекстуальні відповідники.

Нестійка рівновага – відношення перекладацької відповідності між вихідним і цільовим текстами з частковою втратою інформації, що не призводить до порушення домінанти перекладу та реалізується (а) через хибні перекладацькі рішення та (б) через перекладацькі відповідники, що потребують додаткової експлікації для адресатів. Байдужа рівновага – відношення перекладацької відповідності поза контекстом, яка реалізується через еквіваленти, незалежні від контексту. Незамкненість системи виявляється у взаємодії між внутрішнім та зовнішнім рівнями ССП за принципом подвійного входження.

6. Принцип динамічної ієрархії ССП реалізується: (а) у стрибкоподібному переході від найнижчого до найвищого рівня перекладацьких рішень; (б) у верифікації рішень найнижчих рівнів ієрархії за допомогою рівнів найвищого порядку. Порушення динамічної ієрархії призводить до зниження ефективності міжкультурної фахової комунікації (МФК) через виникнення дискурсивно-цільових, дискурсивно-ситуативних і дискурсивно-фахових перекладацьких помилок.

7. Дискурсивно-цільові помилки як відхилення від жанрово-стильових норм цільового дискурсу в перекладі усуваються шляхом переходу перекладача на рівень дискурсу в ієрархії перекладацьких рішень. Передумовою прийняття вірного рішення стає звернення суб'єкта перекладу до корпусу паралельних текстів відповідного жанру й фахової області цільовою мовою. Дискурсивно-ситуативні помилки у перекладі становлять хибну ідентифікацію факторів комунікативної

ситуації оригіналу в цільовому тексті. Даний тип помилок усувається шляхом переходу на рівень дискурсу в ієрархії перекладацьких рішень та зверненням перекладача до корпусу паралельних текстів відповідного жанру й фахової області вихідною мовою. Дискурсивно-фахові помилки відповідають викривленню спеціальних знань фахового дискурсу в перекладі, експліцитно або імпліцитно реалізованих у вихідному тексті. Даний тип помилок усувається шляхом переходу на рівень ноосфери та звернення до спеціалізованих перекладацьких артефактів (друкованих довідкових джерел і електронних баз даних).

8. Синергетично-інформаційна модель репрезентує систему спеціального перекладу на чотирьох рівнях її Становлення: мікрорівень 1, мікрорівень 2, макрорівень та мегарівень. В основі моделі ССП знаходиться критерій домінанти перекладу як інформації, призначеної для передачі. Центр системи утворює домінанта перекладу. Мікрорівню 1 відповідає структурно-семантична інформація вихідного тексту; мікрорівень 2 містить експліцитну комунікативно-прагматичну інформацію. Макрорівню відповідають два типи імпліцитної інформації: 1) дискурсивно-ситуативна інформація, що маркує жанрово-стилістичні й змістові категорії дискурсу; 2) дискурсивно-фахова інформація як спеціальні знання, імпліковані у вихідному тексті (ВТ). Мегарівень містить фонову інформацію, імпліцитно представлену у ВТ.

9. Розроблена автором на основі моделі синергетично-інформаційна методика порівняльно-перекладацького аналізу (ППА) містить дев'ять етапів: 1) аналіз цільового тексту (ЦТ); 2) визначення домінанти перекладу вихідного тексту; 3) виявлення відхилень ЦТ від ВТ шляхом порівняння; 4) представлення розходжень між ВТ і ЦТ за принципом ієрархії перекладацьких рішень та відношеннями перекладацької рівноваги; 5) розподіл розходжень між ВТ і ЦТ за домінантними типами інформації ВТ; 6) усунення інформаційного дефіциту ЦТ з боку суб'єкта ППА; 7) виправлення хибних перекладацьких рішень; 8) обґрунтування перекладацьких рішень виконавця перекладу і суб'єкта ППА методом інтроспекції (складання ТАР-протоколу); 9) моніторинг і оцінка результатів перекладу. Синергетично-інформаційна методика доперекладацького аналізу (ДПА) відрізняється від методики ППА за пунктами (1), (3), (4), (8), (9). На етапі ДПА 1 здійснюється аналіз вихідного тексту; на етапі 3 виявляються потенційні труднощі перекладу вихідного тексту з позиції суб'єкта ДПА; на етапі 4 презентуються лише потенційні відношення перекладацької рівноваги; на етапі 8 обґрунтовуються рішення суб'єкта ДПА; дев'ятий етап виконується після завершення перекладу вихідного тексту.

Теоретичне значення роботи полягає в розбудові синергетичної теорії перекладу на матеріалі спеціальних текстів. Розроблена синергетична методологія є внеском як у загальну теорію перекладу, так і в спеціальні теорії перекладу, де об'єктом дослідження виступають інформативні та апелятивні тексти. Авторська синергетично-інформаційна модель ССП реалізує новий погляд на проблеми перекладознавства, які розробляються в межах теорії міжкультурної фахової комунікації, функціонально-діяльній теорії перекладу, когнітивної транслятології, соціології перекладу. Отримані в роботі дані мають теоретичне значення також для суміжних дисциплін, серед яких лінгвосинергетика, корпусна та комп'ютерна лінгвістика.

Практична цінність роботи визначається тим, що результати дослідження можуть слугувати методологічним підґрунтям у викладанні нормативних і варіативних дисциплін, а також дисциплін вільного вибору студента, серед яких «Жанрові теорії перекладу», «Теорія перекладу», «Техніка перекладу», «Актуальні питання перекладознавства», «Науково-технічний переклад», а також спецкурсів із синергетики перекладу спеціальних текстів. Розроблена синергетично-інформаційна методика ППА і ДПА може застосовуватись у методиці викладання перекладу та на заняттях з дисциплін «Методологія перекладознавчих досліджень», «Практичний курс перекладу», «Перша (друга) іноземна мова і переклад». Методологія й дослідницькі принципи, представлені в роботі, можуть використовуватись як теоретико-методологічна база для написання магістерських робіт та подальших дисертаційних досліджень у напрямі синергетики перекладу.

Особистий внесок здобувача. Усі винесені на захист результати дослідження належать автору. Дисертаційне дослідження, монографія, наукові публікації написані здобувачем одноосібно. Особистим внеском здобувача є випрацювання теоретико-методологічних засад дослідження; створення моделі представлення об'єкта дослідження; розробка методики аналізу й оцінки об'єкта дослідження; графічне представлення даних і результатів практичної частини роботи; підбір ілюстративного матеріалу.

Достовірність висновків забезпечується застосуванням міждисциплінарної методології, широким теоретичним підґрунтям, достатнім обсягом та репрезентативністю досліджуваного матеріалу.

Апробація дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2015 – 2017 рр.), а також оприлюднювалися на Міжнародній науковій конференції «Сучасна філологічна наука в міждисциплінарному контексті», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України, м. Київ, 8 жовтня 2015 р.; X Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання», Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кіровоград, 17-18 березня 2016 р.; IX Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми термінології, перекладу і філології: виклики та перспективи», Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці, 5-6 травня 2016 р.; III Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє», Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Католицький університет ім. Іоанна Павла II, м. Люблін, Республіка Польща, 18-20 травня 2016 р.; Міжнародній науковій фаховій конференції «Science without boundaries – development in 21st century», Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, м. Будапешт, Угорщина, 28 серпня 2016 р.; Міжнародній науковій фаховій конференції «Problems of Humanities and Social Sciences – 2016», Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, м. Будапешт, Угорщина, 20 грудня 2016 р.; Міжнародній науковій конференції «Україна і сучасний світ: міжмовний та міжкультурний діалог», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, м. Київ, 25-26 жовтня 2016 р.;

I Міжнародній науково-практичній конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи», м. Баку, Азербайджан, 27-28 жовтня 2016 р.; XI Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання», Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, 23-24 березня 2017 р.; Міжнародній науково-практичній конференції «Лінгвістика фахових мов, термінознавство, переклад», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, кафедра германської філології та перекладу, м. Київ, 11-12 травня 2017 р.

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 24 публікаціях: монографії «Синергетика перекладу спеціальних текстів (німецько-український напрям» (К., 2017 р.), 22 статтях, із яких 4 надруковано за кордоном, 18 – у фахових виданнях, акредитованих ДАК МОН України, а також у тезах доповідей.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з прикінцевими висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (503 найменування) та додатків – авторського тезаурусу термінів синергетики перекладу, термінологічного словника, повнотекстових версій оригіналів, офіційних опублікованих перекладів та партнерських перекладів, фрагменти яких наведені в роботі. Дисертація містить 16 таблиць, 19 схем і 2 рисунки. Загальний обсяг праці разом з додатками становить 590 сторінок, із них обсяг основного тексту складає 393 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, мету та завдання роботи, окреслено методи аналізу перекладу як синергетичної системи, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення, зазначено особистий внесок здобувача, наведено форми апробації результатів дослідження.

У першому розділі «**Мова і переклад у синергетичній парадигмі наукових досліджень**» формується теоретичне підґрунтя для подальшого практичного розгляду перекладу з позицій синергетики: здійснюється аналіз змісту й обсягу поняття «синергетика», розбудовується поняттєва система синергетики в теорії перекладу, виявляються суттєві ознаки перекладу як синергетичної системи, встановлюються історико-філософські передумови появи синергетики перекладу, визначаються синергетичні перекладацькі універсалії.

Термін «синергетика», маючи довгу історію, остаточно укорінився у науково-теоретичній дискусії лише на початку XXI століття, про що свідчить його поява у фахових та універсальних словниках різними мовами (ВТССУМ 2005; DUW DUDEN 2003). Важливим для розуміння наукового поняття *синергетика* є усвідомлення співвідношень між словесним знаком- позначенням та визначенням поняття, яке може бути змістовим та обсяговим.

Наявні дефініції у лексикографічних, енциклопедичних і фахових джерелах демонструють різний *обсяг* поняття «синергетика» – незбіг сукупності предметів, які співвідносять з даним поняттям, як-то: науковий напрям, що вивчає зв'язки між елементами структури відкритих систем; міждисциплінарний напрям наукових

досліджень загальних закономірностей переходу від хаосу до порядку; узагальнена назва наукових напрямів, що вивчають поведінку складних нелінійних систем; область наукових досліджень часових і просторових структур у складних нерівноважних системах; науково-філософський принцип бачення природи як самоорганізованої комплексної системи; наука про кооперацію; вчення про системи; психоінформаційна зміна відображення дійсності (Великий енциклопедичний словник 1993; Філософія: Енциклопедичний словник 2004; Нова філософська енциклопедія 2010; Фізичний енциклопедичний словник 1983). Розглядаючи зміст поняття «синергетика», представлений у проаналізованих визначеннях, можна встановити спільність розрізняльної ознаки, тобто суттєву ознаку, яку використовують, щоб відрізнити наведене поняття від пов'язаних понять.

Така розрізняльна ознака характеризує науковий об'єкт дослідження: складні системи, *здатні до самоорганізації* шляхом кооперативної взаємодії їхніх складових частин. Суттєві ознаки згаданого об'єкта дослідження присутні у всіх змістових визначеннях поняття «синергетика»: зв'язки між елементами структури; процеси самоорганізації та самочинної дезорганізації; процеси самоорганізації та еволюції; вимушена організація та самоорганізація; упорядкування структур; кооперація; зміна відображення дійсності в мисленні, *здатна до самоорганізації*. Відтак, зміст поняття «синергетика» охоплює дослідження надскладних систем, *здатних до самоорганізації*, а обсяг поняття містить усі спеціальні науки, об'єкт дослідження яких становлять системи самоорганізації.

Визначення поняття синергетики у перекладознавстві потребує додаткового представлення двох множин, а саме – поняттєвого поля та поняттєвої системи синергетики. Поняттєве поле визначається як неструктурована множина тематично пов'язаних понять, у той час як поняттєва система утворює множину понять, структурованих відповідно до наявних зв'язків між ними (ДСТУ ISO 1087-1: 2007). Важливо, що поняття «синергетика» становить частину як поняттєвого поля, так і міждисциплінарної поняттєвої системи. Спочатку проілюструємо поняттєве поле поняття «синергетика», реконструйоване на підставі номінацій лексично споріднених понять, наведених у словниках різними мовами (див. Схему 1):

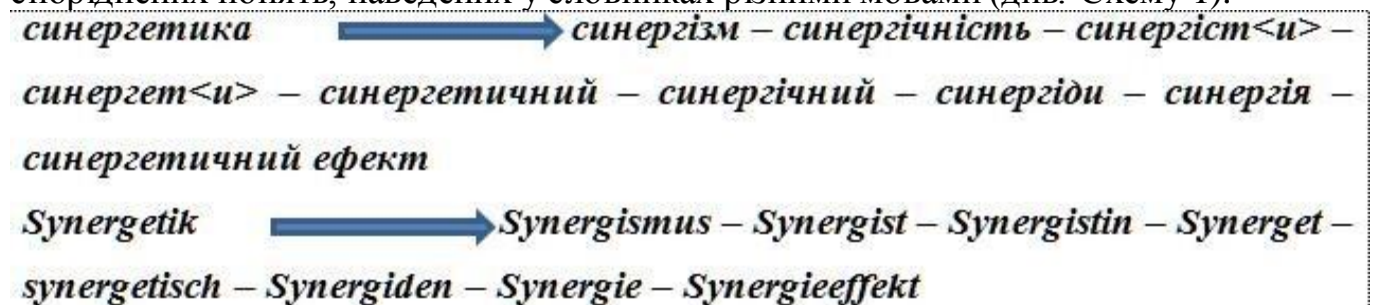

Схема 1. Поняттєве поле поняття «синергетика»

Як видно зі схеми, між полями поняття «синергетика» українською та німецькою мовами спостерігаються незначні відхилення, що не мають змістового характеру. Такі відхилення викликані міжмовною асиметрією, зокрема, у словотвірних моделях обох мов (*Synergismus – синергізм, синергічність; синергіст<u> – Synergist, Synergistin; synergetisch – синергетичний, синергічний*). Відомо, що в основі поняттєвого поля лежить певна поняттєва категорія, яка співвідноситься з навколишньою дійсністю та людським досвідом. Тому поняттєве

поле можна ототожнити із семантичним полем, оскільки в основі останнього знаходиться спільна семантична ознака – категоріальна сема. Категоріальною семою поняттєвого поля синергетики виступає ознака *спільної дії, співпраці, кооперації*.

Наведемо реконструкцію поняттєвої системи синергетики, де виявлено зв'язок між окремими поняттями в межах поняттєвого поля (див. Схему 2).

Схема 2. Поняттєва система синергетики у міждисциплінарному аспекті

На схемі представлено сукупність номінацій понять, пов'язаних категоріальною семою *спільної дії*. Синергетика як міжпредметна одиниця знань (поняття) стосується багатьох терміносистем конкретних предметних областей. Тому схема містить позначення понять з різних наукових галузей (*синергет* – медицина; *синергізм, синергіст* – хімія, фармакологія, фізіологія, релігія; *синергіди* – біологія; *синергія* – психологія; *синергетичний ефект* – економіка).

На підставі схеми можна встановити загальний *онтологічний тип* відношення (О.Вюстер) між поняттями *синергетика, синергізм* та *синергія*. Онтологічний тип відношень охоплює два підтипи поняттєвих зв'язків: *ієрархічний* та *лінійний*. Наприклад, вертикальний зв'язок між поняттями (а) *синергетика* та *синергізм*; (б) *синергетика* і *синергія* має чіткий ієрархічний характер, оскільки синергетика як наука про складні системи з кооперативною взаємодією їх елементів займається усіма об'єктами навколишньої дійсності, які мають схожі властивості. До таких спільних властивостей належать *синергізм* та *синергія* об'єктів.

У результаті аналізу словникових дефініцій понять *синергізму* та *синергії* були виокремлені розрізняльні ознаки цих понять як абстраговані властивості предметів, що їх співвідносять з певним поняттям. Суттєвою ознакою синергізму, стала ознака *процесуальності*. Це підтверджують похідні поняття, що позначають учасників процесу (*синергети, синергіди, синергісти*), а також поняття-синонім, яке позначає сам *кооперативний процес взаємодії елементів* (синергічність).

Розрізняльною ознакою поняття *синергія* ми вважаємо *результат дії*, хоча у деяких значеннях це поняття несе також ознаки процесуальності. Суттєва ознака *результату дії* знаходить свій вираз у фаховому значенні поняття «синергія» у психології, а також у похідному понятті *синергетичний ефект* в економіці.

Горизонтальний зв'язок (а) між двома підрядними поняттями *синергізм*, *синергія*, а також (б) між підрядними та похідними поняттями поняттєвої системи має *лінійний* характер: *синергетика* = *синергетичний*, *синергічний*; *синергізм* = *синергічність*, *синергети*, *синергіди*, *синергісти*; *синергія* = *синергетичний ефект*. Ці поняття пов'язуються між собою через відношення сурядності за принципом «частина-частина». Згаданий принцип маркує рівнозначність індивідуальних понять, які є компонентами одного цілого: **синергізм = синергія** } синергетика.

Отже, проаналізувавши поняттєве поле та поняттєву систему синергетики у міждисциплінарному аспекті, побудуємо поняттєву систему для номінації «синергетика» в контексті перекладознавства (див. Схему 3).

Поняттєва система синергетики у перекладознавчому аспекті, яку представлено на схемі, становить сукупність номінацій для понять, об'єднаних спільністю об'єкта дослідження. Таку цілісність забезпечує категоріальна сема *спільної дії елементів системи, здатної до самоорганізації*. Шляхом абстрагування об'єктів дослідження в поняття отримуємо позначення різних наук, які займаються вивченням синергетичних систем: **мови** (*лінгвосинергетика*; *лінгвокогнітивна синергетика*; *синергетика мовленнєвої діяльності*), **тексту** (*синергетика тексту*), **дискурсу** (*синергетика дискурсу*) і **перекладу** (*синергетика перекладу*).

Властивості об'єктів дослідження абстрагуються в суттєві ознаки, які відрізняють, наприклад, поняття мови як синергетичної системи від традиційного розуміння мови в межах лінгвістики. Такими розрізняльними ознаками, які утворюють відповідні поняття, виступають *спільна дія елементів / системність / самоорганізація / динамічна ієрархія*.

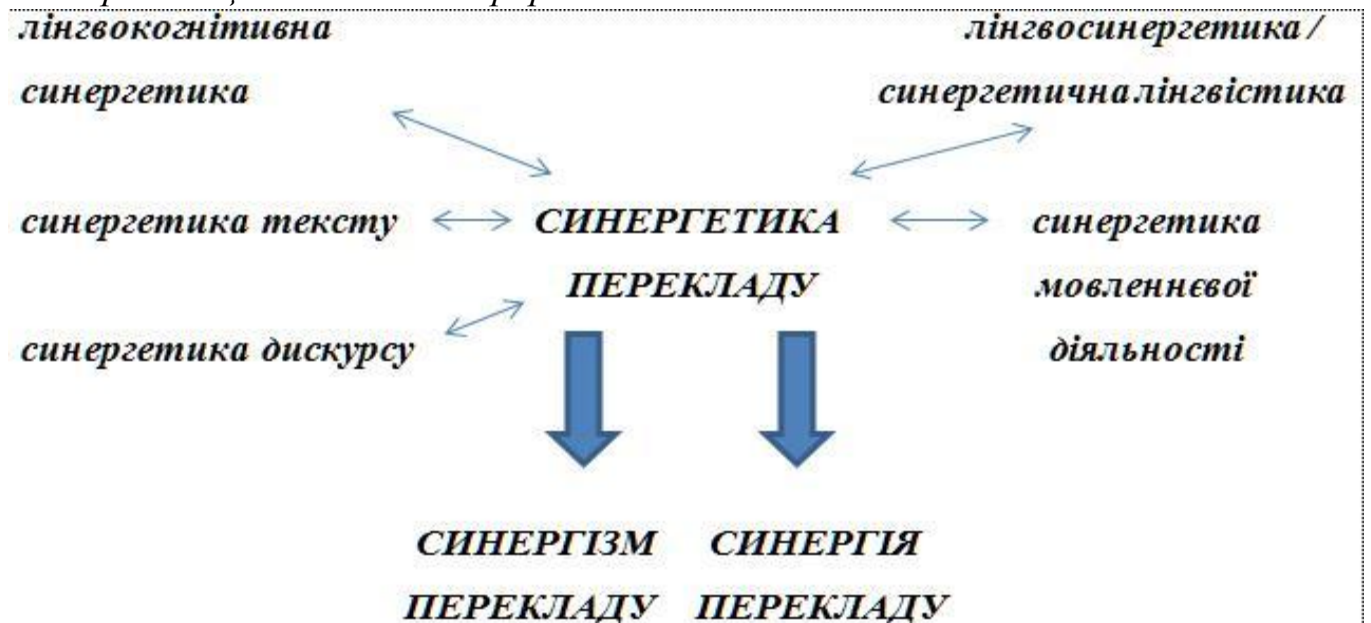

Схема 3. Поняттєва система синергетики у перекладознавчому аспекті

На підставі аналізу поняттєвого поля й поняттєвої системи поняття «синергетика» можна говорити про утворення терміносполучення *синергетика перекладу*. Синергетика перекладу – це міждисциплінарний напрям досліджень перекладацької діяльності як системи, здатної до самоорганізації, що охоплює синергізм (процес) і синергію (результат) перекладу.

Виникнення лінгвосинергетики, а згодом і перших спроб наукового опису синергетики перекладу, було підготовлено протягом еволюції змісту й обсягу понять «енергія» та «синергія», здійснюваної в межах кількох різновекторних напрямів: теологічної та лінгвофілософської традицій; соціальних практик; міждисциплінарних метатеорій; парадигми формальних моделей представлення структури надскладних систем.

У результаті вивчення історичних аспектів синергетики був реконструйований розвиток синергетичних досліджень у вигляді поняттєвого поля. Точкою розгортання синергетичних парадигм наукового знання стала філософія Ар істотеля з трьома поняттєвими категоріями буття матерії: *energeia*, *dynamis*, *entelechia*. Поняття синергії, що етимологічно походить від злиття понять *ergon* та *energeia*, лягло в основу двох головних напрямів дослідження надскладних систем: (1) теологічного та (2) міждисциплінарного. Трансформація поняття «синергія» в історичному плані відбувалась дедуктивним шляхом – від максимально узагальненого розуміння у теологічній і лінгвофілософській традиціях до конкретного наукового дослідження феноменів самоорганізації в концепції Г. Гакена. Синергетика перекладу поряд з лінгвосинергетикою належить до парадигми формальних моделей представлення надскладних систем як похідного напрямку знань від міждисциплінарної метатеорії – синергетики.

Об'єднувальними елементами для головного й похідного напрямів синергетичних досліджень стають загальні принципи синергетичного моделювання відкритих нелінійних систем, викладені у методології синергетики. Відтак, передумовою виникнення синергетики перекладу став рух дослідницької думки від теоантропокосмічного розуміння синергії (термін Ф.Бацевича) до створення формалізованих моделей мови й перекладу за принципами Г.Гакена.

У визначенні перекладу як синергетичної системи залишається відкритим питання про синергетичні універсалії. Ми розуміємо *перекладацькі універсалії* як іманентні закономірності функціонування перекладу, спільні для надскладних систем розумової природи. З огляду на *процес перекладу* виділено такі синергетичні універсалії: синергізм, синергія, самоорганізація, параметр порядку, динамічна ієрархія. До синергетичних універсалій, які реалізуються в *результаті перекладу*, належать: (1) атрактори (A) та репелери (R) внутрішнього рівня самоорганізації (маркери еквівалентності); (2) A та R зовнішнього рівня самоорганізації (маркери адекватності); (3) A та R культури-приймача (маркери прийнятності).

У другому розділі «**Синергетична методологія дослідження перекладу**» окреслюються теоретичні засади синергетичної методології, розкривається суть типів наукової раціональності як глибинної основи синергетичного моделювання перекладу; демонструється механізм дії трьох типів наукової раціональності на емпіричному перекладацькому матеріалі. Визначаються об'єкти й засоби дослідження перекладознавства відповідно до типів наукової раціональності.

Одним із пріоритетних завдань синергетики перекладу як новітнього напрямку перекладознавства постає створення синергетичної методології дослідження перекладацького процесу загалом, та перекладу спеціальних текстів зокрема. Синергетику можна розглядати в ракурсі трьох аспектів взаємодії із суспільством: 1) синергетика як картина світу; 2) синергетика як методологія; 3) синергетика як наука. Синергетична методологія дослідження надскладних систем має ознаки відкритості, адаптивності та процесуальності (В.Буданов). Метою синергетичної методології у спеціальних теоріях перекладу стає побудова синергетичних моделей перекладацького процесу, а також аналіз і оцінка результатів перекладу спеціальних текстів з позицій аутентичної синергетики.

На рівні евристичної гіпотези переклад становить систему самоорганізації, подібно до інших живих і неживих систем. Доказом цього можуть слугувати, по-перше, значні обмеження свободи вибору перекладача під час прийняття перекладацьких рішень, зумовлені об'єктивними факторами впливу на переклад – атрактором і репелерами. По-друге, суб'єктивні фактори впливу на процес перекладу, серед яких розвиненість перекладацької компетенції та наявність або відсутність індивідуального когнітивного фрейму знань суб'єкта у фаховій області перекладу, результують у неможливості чіткого прогнозування результатів перекладу з боку самого перекладача.

З погляду синергетики непрогнозованість перекладацьких рішень та їх багатоваріантність зумовлюються існуванням двох незамкнених рівнів самоорганізації ССП: внутрішнім мікрорівнем тексту перекладу та комунікативної ситуації; зовнішнім рівнем, що охоплює макрорівень дискурсу та мегарівень культури; позицією перекладача, який у різних іпостасях присутній на всіх рівнях синергетичної системи перекладу.

Еволюція перекладу в історичному та системно-процесуальному аспектах відповідає трьом типам наукової раціональності: класичному, некласичному і постнекласичному типові наукового пізнання (акад. В. Стьопін). Кожен з наведених типів схематично можна представити у вигляді тріади відношень між категоріями суб'єкта, об'єкта і засобів наукового дослідження. У синергетиці перекладу типи наукової раціональності, з одного боку, корелюють з етапами історії перекладознавства як самостійної дисципліни середини ХХ – початку ХХІ століть. З іншого боку, принципи філософії науки, що лежать в основі виокремлення типів наукового пізнання, утворюють теоретичне підґрунтя для аналізу особливостей перекладу як синергетичної системи.

У межах класичного типу наукової раціональності об'єкт розвідки не залежить ані від суб'єкта, ані від засобів свого розгляду, оскільки вважається, що здобуті знання мають характер об'єктивної істини. Об'єктами класичного типу наукової раціональності виступають малі замкнені системи. В історії перекладознавства класичним етапом наукового пізнання можна вважати лінгвістичну теорію перекладу. Класичний тип наукової раціональності у перекладі відбиває теорія рівнів еквівалентності, тому що її об'єкти розгляду – еквіваленти – відрізняються об'єктивно-істинним значенням, закріпленим у словнику, яке не залежить від засобів аналізу та суб'єкта перекладу.

Обсяг дії класичного типу наукової раціональності в теорії перекладу обмежується типом перекладацької відповідності «один до одного» згідно з п'ятим

типом еквівалентного відношення між оригіналом і перекладом В. Комісарова. Це означає, що в класичному типі наукового пізнання відношення між ВТ і ЦТ у перекладі встановлюються за п'ятьма ознаками: 1) високий ступінь синтаксичного паралелізму в структурі ЦТ; 2) максимальна співвіднесеність лексичного складу ЦТ і ВТ, тобто наявність у ЦТ відповідників для всіх знаменних слів оригіналу; 3) збереження мети комунікації у ЦТ; 4) ідентичність позамовної ситуації ВТ і ЦТ; 5) ідентичність способу опису позамовної ситуації у ВТ і ЦТ.

Основним засобом дослідження класичного типу в теорії перекладу слугує відношення структурно-семантичної еквівалентності між ВТ і ЦТ.

Некласичний тип наукової раціональності на відміну від класичного типу характеризується відносною істинністю отриманих знань про об'єкт дослідження, оскільки можуть існувати декілька теоретичних уявлень про один і той самий фрагмент дійсності, кожне з яких відбиває різні аспекти буття об'єкта. Новими об'єктами некласичного типу слугують складні системи з багаторівневою організацією та когерентною взаємодією елементів всередині системи.

Даний факт свідчить про синергетичний характер як об'єкта, так і засобів його пізнання. Відношення суб'єкта, об'єкта і засобів дослідження один до одного детермінуються взаємозв'язком між об'єктом і засобами його розгляду, тобто отримані знання залежать від інструментів та процедур дослідження об'єкта.

В історії перекладознавства етап некласичного пізнання відповідає поступовому відходу від теорії еквівалентності та одночасній появі досліджень індивідуального стилю перекладача, методів перекладу і феномена множинної перекладацької інтерпретації. Важливий аспект реалізації принципу некласичного наукового пізнання утворює оцінка якості перекладу. Для адекватної оцінки результату перекладу вирішальну роль відіграє чітко визначена точка відліку, тобто критерії оцінки перекладацького продукту.

Постнекласичний тип наукової раціональності відрізняється від попередніх типів входженням суб'єкта пізнання до системи взаємозв'язку з об'єктом і засобами дослідження. Суб'єкт втрачає зовнішньо-дистанційну роль спостерігача й активно залучається до роботи системи пізнання поряд з факторами внутрішньонаукових і загальносоціальних цілей та цінностей. Відтак, у постнекласичному типі наукової раціональності постає зворотний зв'язок між властивостями об'єкта, способом постановки запитання і можливостями розуміння суб'єкта розвідки.

Об'єкти дослідження постнекласичного типу належать до надскладних синергетичних систем, що історично розвиваються. У перекладознавстві постнекласичному типу відповідають функціональна, соціологічна, когнітивно-діяльнісна та універсально-системологічна парадигми дослідження перекладу.

Реалізацію постнекласичного типу наукової раціональності в перекладі можна спостерігати на прикладі міжкультурної фахової комунікації, яка враховує соціальні наслідки застосування результату спеціального перекладу (В. Коллер). Фактор соціальних наслідків безпосередньо відбиває участь перекладача у МФК, оскільки хибний переклад спеціального тексту в більшості випадків чинить негативний вплив на адресата. Дія цього фактору зумовлює необхідність внесення змін або виправлень змісту оригіналу до тексту перекладу як відображення активної участі суб'єкта у перекладацькому процесі.

Продемонструємо такі зміни на матеріалі фрагмента німецького науково-технічного тексту в галузі відновлюваних джерел енергії та його авторизованого перекладу українською мовою (див. Табл. 1):

(1) *Solarthermie – Sie produziert aus Sonnenenergie Warmwasser. Die einfachste Form der Sonnenenergienutzung ist die Absorbertechnik.*

Die auf die dunklen Absorberflächen auftreffenden Sonnenstrahlen nehmen die Energie auf (absorbieren sie) und geben sie an ein flüssigkeitsführendes Rohrsystem ab, das auf der Absorberfläche angeordnet ist.

(1.0) *Сонячна теплова енергія є джерелом теплої води. Найпростішою формою використання сонячної енергії є поглинальний метод.*

Сонячні промені потрапляють на темні абсорбуючі поверхні, які приймають енергію та віддають її системі труб з циркулюючою рідиною.

Табл. 1. Переклад у постнекласичному типі наукової раціональності

Авторизований переклад (1.0) фрагмента (1) демонструє відсутність структурно-семантичного паралелізму з текстом оригіналу. У перекладі можна помітити синтаксичну трансформацію другого абзацу, яку здійснено шляхом заміни синтаксичних ролей через додавання підрядного означального речення. Так, у ВТ спостерігаємо складнопідрядне речення з поширеним атрибутом *die auf die dunklen Absorberflächen auftreffenden Sonnenstrahlen* (укр. – сонячні промені, які потрапляють на темні абсорбуючі поверхні), однорідними присудками *aufnehmen* (укр. – приймати, абсорбувати), *abgeben* (укр. – віддавати), та підрядним означальним реченням *<...> das auf der Absorberfläche angeordnet ist* (укр. *<...>* яку розташовано на абсорбуючій поверхні).

Функцію підмета в оригіналі виконує іменник *die Sonnenstrahlen* (укр. *сонячні промені*) у складі конструкції поширеного атрибута. Відповідно, присудки *aufnehmen*, *abgeben* відносяться до названого підмета. У перекладі бачимо інше розташування головних членів речення: поширений атрибут відтворюється через просте речення *сонячні промені потрапляють на темні абсорбуючі поверхні*. Крім того, однорідні присудки первинної пропозиції *приймати*, *віддавати* входять до складу підрядного означального, відсутнього в оригіналі, й відносяться до іншого члена речення у трансляті – додатка (*темні абсорбуючі*) *поверхні*.

Первинне підрядне означальне оригіналу в перекладі вилучене. Порівнюючи зміст аналізованого речення у ВТ й ЦТ, можна встановити відхилення від первинної пропозиції оригіналу на рівні фрагмента позамовної дійсності. Утім, рішення перекладача вважаємо виправданим, оскільки виконавець орієнтувався не на структурно-семантичний паралелізм перекладу з висловленням ВТ, а на фактори мети комунікації, ідентифікації позамовної ситуації та опису цієї ситуації.

У межах синергетичної методології дослідження перекладу було створено таблицю категорій об'єкта і засобів пізнання в теорії перекладу, розподілених за типами наукової раціональності.

У третьому розділі «**Принципи Буття і Становлення системи спеціального перекладу: практична реалізація**» виокремлюється дослідницький інструментарій, аналізуються принципи Буття і Становлення ССП, унаочнюється механізм дії принципів синергетики на матеріалі перекладу спеціальних текстів.

Принципи дослідження синергетики перекладу цілком збігаються з принципами функціонування надскладних систем у класичній синергетиці. Вивчення системи спеціального перекладу як синергетичного об'єкта можна

здійснювати у межах двох фаз його розвитку: 1) фази Буття; 2) фази Становлення. Фаза Буття системи асоціюється з її статичним положенням, у той час, як фаза Становлення дорівнює динамічному стану системи.

У контексті теорії перекладу наведені фази відповідають результату перекладу (фаза Буття), і процесу перекладу (фаза Становлення).

Фаза Буття ССП маркує стабільний стан системи, підпорядковуючись принципам гомеостатичності та ієрархічності. Принцип гомеостатичності пов'язується з програмою дії системи у напрямку атрактора. Атрактор системи становить інформацію, призначену для передачі, тобто домінанту перекладу. У спеціальному перекладі атрактор відповідає меті МФК.

Під час перекладу спеціальних текстів різних жанрів роль атрактора виконує один із трьох видів інформації: семантична, дискурсивно-ситуативна, або дискурсивно-фахова інформація. Якщо атрактор вихідного тексту адекватно відтворено в перекладі, мету комунікації можна вважати досягнутою.

Принцип ієрархічності відбиває закономірності розташування елементів всередині системи. Основним законом ієрархії елементів у структурі системи виступає більш складна природа вищого рівня стосовно нижчого рівня. Вищі елементи утворюють параметри порядку для нижчих елементів, визначаючи правила поведінки системи. З погляду синергетики будь-яка система містить три рівні ієрархічної взаємодії: мікрорівень, макрорівень та мегарівень.

Серед синергетичних ознак ССП виділено принцип ієрархії перекладацьких рішень. Відповідно до моделі ієрархії всі одиниці перекладу «нижчого» рівня утворюють одиницю «вищого» рівня перекладу. Відтак, перекладацькі рішення «нижчого» рівня перекладу зумовлюються одиницями «вищого» рівня, тобто остаточний переклад певної одиниці відбувається лише з огляду на вищий рівень її функціонування в тексті. Найнижчою одиницею перекладу, на рівні якої приймається перекладацьке рішення, стає лексема, а найвищою – дискурс.

Динамічна фаза Становлення системи охоплює дві групи принципів у залежності від етапу розвитку об'єкта: 1) породжувальні; 2) конструктивні принципи. До першої групи належать нелінійність, нестійкість та незамкненість. Друга група містить динамічну ієрархію та принцип спостережуваності, що полягає у можливості проведення експерименту за різними точками відліку.

На основі типології міждисциплінарної комунікації В.Буданова було встановлено синергетичні паралелі між системами мови і перекладу. Виявлено, що спільну ознаку систем становить відношення подвійного входження. Для системи спеціального перекладу подвійне входження реалізується у взаємодії внутрішнього та зовнішнього рівнів самоорганізації перекладацького процесу.

Синергетична методологія дослідження перекладу охоплює не тільки принципи синергетики, а й окремі категорії, що можуть використовуватись як інструменти аналізу транслятів – інформацію та інформаційну ентропію. У синергетиці перекладу поняття інформації відповідає мірі визначеності знань про ССП як об'єкт перекладу. Ентропія – це міра невизначеності інформації про об'єкт перекладу, яка зумовлює хибні перекладацькі рішення на мікро-, макро- та мегарівнях системи. Між інформаційною ентропією та якістю перекладу існує зворотна залежність: чим вище ентропія ВТ, тим нижче якість транслята, і навпаки.

Принцип нелінійності, будучи породжувальним принципом фази Становлення, належить до необхідних і достатніх умов еволюції надскладних систем. Переклад містить визначальні ознаки нелінійного об'єкта, серед яких: 1) гетерогенність – наявність двох рівнів самоорганізації; 2) відсутність єдиної точки відліку під час оцінки перекладу; 3) обмін інформацією з навколишнім середовищем на обох етапах процесу перекладу; 4) можливість заміни структури і частин змісту ВТ, функції перекладу, типу цільової аудиторії відповідно до вимог замовника. Нелінійність процесу перекладу реалізується у трьох напрямках: відношення до ВТ як об'єкта перекладу; відношення до структури мислення суб'єкта перекладу; відношення до позамовних факторів навколишньої дійсності.

З метою виявлення шляхів проходження точок біфуркації у нелінійних об'єктах було проведено ППА есе Е. Канетті, його множинних перекладів та двох перекладів-еталонів різними мовами. Студенти Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка отримали завдання, яке поряд з перекладом включало створення протоколу перекладацького рішення, прийнятого під час відтворення заголовка есе (див. Табл. 2 нижче).

Прокоментуємо варіант 2.1 і ТАР-протокол з погляду синергетики. Для адекватного перекладу заголовка необхідно знайти *атрактор* фрагмента ВТ.

(2). *Umschlagen der Berührungsfurcht*

Nicht fürchtet der Mensch mehr als die Berührung durch Unbekanntes. Man will sehen, was nach einem greift, man will es erkennen oder zumindest einreihen können. Überall weicht der Mensch der Berührung durch Fremdes aus <...>.

Es ist die Masse allein, in der der Mensch von dieser Berührungsfurcht erlöst werden kann. Sie ist die einzige Situation, in der diese Furcht in ihr Gegenteil umschlägt.

ТАР- протокол 2.1: В українському перекладі заголовка було застосовано прийом модуляції при відтворенні слова «Umschlagen», бо «звільнення» не є його прямим лексичним відповідником, але, зважаючи на зміст уривка, можна зв'язати поняття перетворення страху на його протилежність зі звільненням від нього. Крім того, якщо страх перетворюється на свою протилежність, то ця протилежність, очевидно, буде чимось позитивним, а отже слово «звільнення» з його позитивними конотаціями може бути тут вжито, зокрема і тому, що в тексті також згадується звільнення від страху – «*von dieser Berührungsfurcht erlöst werden*».

(2.1). *Звільнення від страху перед дотиком*

Понад усе людина боїться дотику невідомого. Ми прагнемо побачити, що нас торкається, зрозуміти чи принаймні розпізнати його. Люди повсюдно намагаються уникнути прямого контакту з чужим <...>

Лише в масі може людина звільнитися від цієї боязні перед дотиком. Маса створює єдине можливе середовище, де цей страх перетворюється на його протилежність.

Табл. 2. Точки біфуркації у перекладі (2.1) спеціального тексту (2) і протокол «думай вголос»¹.

На підставі протоколу 2.1. можна побачити, що виконавець визначив атрактор ВТ, який знаходиться в останньому абзаці: *Es ist die Masse allein...* У варіанті 2.1 вербалізація атрактора асоціюється з дієсловом *erlösen* – укр. *позбавляти, звільняти від чогось*, що і вплинуло на переклад заголовка. Таким чином, варіантами проходження точки біфуркації стали: *перетворення (страху) на протилежність – протилежність страху як позитивна якість – звільнення від страху*.

¹ Орфографія, стилістика та пунктуація перекладача-автора протоколу збережені

За результатами аналізу проходження точок біфуркації під час перекладу заголовка виявилось, що 70% перекладачів (14 перекладів із 20-ти робіт загалом) обрали атрактор, вербалізований у дієслові *erlösen*. 30% виконавців (6 варіантів перекладу) віддали перевагу атрактору, вербалізованому в дієслові *umschlagen*. Наведені дані свідчать про нелінійність перекладу, зумовлену суб'єктивним фактором інтерпретації змісту ВТ окремими перекладачами.

Принцип нестійкості утворює другий породжувальний принцип у фазі Становлення ССП. Нестійкість системи відповідає точкам біфуркації як фактору еволюції системи через породження нових якостей. Нестійкий стан системи можна продемонструвати на прикладі відношень перекладацької рівноваги: 1) стійка рівновага; 2) нестійка рівновага; 3) байдужа рівновага.

З метою представлення принципу нестійкості в перекладі було проведено ППА науково-технічного тексту та його множинних перекладів. Розглянемо фрагмент ВТ у галузі технологій збирання, транспортування та водовідведення стічних вод, а також варіант його перекладу (див. Табл. 3):

(3). *Abwassersammlung und –transport. Wilo-Lösungen für Ein- und Zweifamilienhäuser Abwassersammlung und -transport sind oft eine große Herausforderung.*

(3.1). *Відкачування та транспортування стічних вод. Рішення від Wilo для одно- та двоквартирних будинків Відкачування та транспортування стічних вод часто становлять проблему.*

Wilo stellt Fachhandwerkern für alle Fälle die richtige Lösung bereit, die ihre Kunden durch hohe Haltbarkeit, lange Lebensdauer, zuverlässige Belastbarkeit im Einsatz überzeugt.

Wilo приготував для сантехніків рішення, яке сподобається їхнім клієнтам своєю надійністю та довговічністю.

Mit Wilo-AxumLift bietet Wilo die zukunftsorientierte Alternative für die Druckentwässerung von Toiletten, Duschen, Badewannen und Waschmaschinen. Das äußerst wirtschaftliche Komplettsystem lässt sich besonders einfach einbauen und warten.

Напірна установка водовідведення Wilo-AxumLift – альтернатива майбутнього у відкачуванні стічних вод туалету, душу, ванни та пральної машини. Надзвичайно вигідна готова система проста у встановленні та експлуатації.

Табл. 3. Нестійкість у перекладі спеціального тексту (3)

На підставі ППА фрагмента (3) і його перекладу (3.1) у ЦТ були виділені точки біфуркації, які реалізують принцип нестійкості системи та водночас входять у певні відношення рівноваги з оригіналом. У таблиці 3 названі точки виділено жирним курсивом. Для унаочнення результатів скористаємось таблицею 3.1:

тип перекладацького відношення рівноваги	фрагмент оригіналу (3)	варіант перекладу (3.1)
<i>стійка рівновага (1)</i>	Abwassersammlung und –transport	відкачування та транспортування стічних вод
	Ein- und Zweifamilienhäuser	одно- та двоквартирні будинки
	Herausforderung	проблема
	hohe Haltbarkeit und lange Lebensdauer	надійність та довговічність
	Druckentwässerung	відкачування

	das wirtschaftliche Komplettsystem	вигідна готова система
<i>нестійка рівновага (II)</i>	Fachhandwerker	сантехніки*
	zukunftsorientierte Alternative	альтернатива майбутнього*
	Wilo-Lösungen	рішення від Wilo*
	<...> lässt sich besonders einfach <...> warten	<готова система > проста у <...> експлуатації*
<i>байдужа рівновага (III)</i>	Wilo-AxumLift	Wilo-AxumLift
<i>відсутність рівноваги (IV)</i>	–	–

Табл. 3.1. Відношення перекладацької рівноваги в точках біфуркації ВТ (3) і варіанта перекладу (3.1)

Прокоментуємо наведену таблицю. У графах (I), (II), (III) представлені три відношення перекладацької рівноваги, потенційно присутні в будь-якому перекладі. Перший тип становить стійка рівновага, яка охоплює: (а) еквіваленти; (б) часткові відповідники. Відмінність від теорії закономірних відповідників полягає в тому, що в межах стійкої рівноваги спеціального перекладу йдеться в першу чергу про ситуативну відповідність, тобто про відповідники для певного фахового контексту.

Таким чином, стійка рівновага ССП досягається не на семантичному, а на дискурсивно-ситуативному рівні. До прикладу, в графі (I) можна побачити лише один еквівалент (*Ein- und Zweifamilienhäuser – одно- та двоквартирні будинки*). Решта лексем належать до часткових ситуативних відповідників: *Abwassersammlung / Druckentwässerung – відкачування*. Незважаючи на те, що на рівні семантики наведені одиниці не є синонімами, маючи свої еквіваленти (*Abwassersammlung – збирання стічних вод; Druckentwässerung – напірне водовідведення*) уживання часткового ситуативного відповідника в перекладі не порушує зміст пропозиції, а сам транслює у цілому відтворює домінанту ВТ.

Відтак, ССП завдяки встановленню відношень стійкої рівноваги з боку перекладача переходить від процесуальної фази хаосу до фази порядку, досягаючи мети комунікації. Те ж саме стосується й інших ситуативних відповідників, які входять до відношення стійкої рівноваги: *Herausforderung – проблема* (еквівалент – «виклик»); *Haltbarkeit – надійність* (еквівалент – «довговічність»); *wirtschaftlich – вигідний* (еквівалент для текстів технічного дискурсу – «економічний»; еквівалент у наведеному контексті – «енергоефективний»).

Графа «нестійкої рівноваги» (тип II) містить приблизні перекладацькі відповідники, які мають хибний характер і призводять до часткового викривлення первинної пропозиції, не порушуючи при цьому загальний зміст повідомлення. Отже, за рахунок втрати певних частин інформації система входить до стану нестійкої рівноваги, однак не руйнується повністю, оскільки домінанта перекладу в цілому зберігається. Відношення нестійкої рівноваги в перекладі можуть бути пов'язані з хибними перекладацькими рішеннями на семантичному або ситуативному рівнях відтворення інформації.

Так, у варіанті перекладу 3.1. спостерігаємо: (1) невмотивовану семантичну трансформацію конкретизації (*Fachhandwerker – сантехніки**, за наявності еквівалента «спеціалісти»); (2) приблизний описовий переклад словосполучення

zukunftsorientierte Alternative – альтернатива майбутнього* (за наявності еквівалента – «перспективний» для прикметника); (3) невірний вибір дискурсивного відповідника для дієслова «*warten*» – експлуатація* (еквівалент – технічне обслуговування). Очевидно, перекладач припустився асоціативної помилки, керуючись вибором одного зі значень іменника *Wartung* – експлуатація.

Крім того, до вербалізації відношення нестійкої рівноваги у варіанті 3.1. відносимо транскодування назви німецької компанії-виробника «*Wilo*» без пояснення адресатам тексту, до чого відноситься референт: *Wilo-Lösungen* – рішення від *Wilo**. Останній випадок стосується необхідності уживання прийомів додавання й уточнення інформації оригіналу в межах стратегії локалізації.

Третій тип «байдужої рівноваги» (III) охоплює лише ті еквіваленти, які принципово не залежать від контексту. Такі еквіваленти традиційно включають власні назви, географічні назви, унікати, абревіатури, прецизійну лексику у вигляді цифр, дат, формул, міжнародних одиниць виміру системи СІ.

Наведений варіант перекладу 3.1. демонструє приклад відношення байдужої рівноваги у формі транскодування назви моделі обладнання для водовідведення: *Wilo-AxumLift*. Утім, слід зауважити, що перекладач правильно застосовує прийом перекладацького уточнення для власної назви: *Mit Wilo-AxumLift bietet Wilo <...>* – *Напірна установка водовідведення Wilo-AxumLift <...>*.

Окрім представлених трьох типів перекладацької рівноваги необхідно враховувати можливість загальної руйнації системи або її складових частин через відсутність рівноваги (тип IV). Під відсутністю перекладацької рівноваги ми розуміємо хибне перекладацьке рішення на рівні смислу пропозиції, яке порушує домінанту перекладу ВТ. Через відсутність перекладацької рівноваги збільшується ентропія системи, і після фази Становлення не настає фаза порядку. Отже, мета фахової комунікації не досягається, оскільки ВТ у цілому або значні частини останнього залишаються незрозумілими для адресатів.

За результатами ПІА було встановлено, що система спеціального перекладу містить типові точки нестійкості. Це підтверджують одні й такі самі точки біфуркації у більшості перекладів (19 із 21-го варіанта перекладу загалом), які зумовили порушення перекладацької рівноваги всередині ССП. Хибні перекладацькі рішення належать до відношень нестійкої рівноваги (типу II) та відсутності рівноваги (типу IV). Факторами порушення перекладацької рівноваги ССП, за даними аналізу, стали: 1) викривлення/втрата дискурсивно-фахової інформації ВТ у перекладі; 2) викривлення/втрата семантичної інформації; 3) викривлення/втрата дискурсивно-ситуативної інформації ВТ у ЦТ.

Серед вербалізованих точок нестійкості системи у порядку зменшення впливу фактору виявлено: 1) одиниці високого рівня інформаційної ентропії – багатозначні лексеми, що належать до різних частин мови: іменники, дієприкметники у функції означення, прикметники (помилки у всіх досліджених варіантах перекладу); 2) номенклатурні найменування (помилки у 19-ти версіях перекладу); 3) складні терміни, не зафіксовані у галузевих словниках (помилки у 18-ти варіантах перекладу); 4) власні назви (помилки у 15-ти варіантах); 5) кліше та вирази, не властиві для науково-технічних текстів (помилки у 10-ти варіантах); 5) суспільно-політичні реалії (помилки у 8-ми варіантах із 21-го виконаного перекладу).

Третій породжувальний принцип синергетики утворює незамкненість системного об'єкта. Принцип незамкненості означає обмін інформацією та наявність зворотного зв'язку між внутрішнім та зовнішнім рівнями самоорганізації ССП. З метою вивчення впливу незамкненості системи на результат перекладу було проведено ППА фрагмента Кодексу ділової етики університету імені Карла і Франца м.Грац (Австрія) та його множинних перекладів.

За результатами ППА виявлено, що точки незамкненості ССП збігаються для абсолютної більшості спеціальних перекладів (38 транслятив із 40 виконаних робіт). Водночас аналіз показав неоднаковий розподіл точок незамкненості за внутрішнім та зовнішнім рівнями ССП у перекладах різних виконавців. Більшість помилок за абсолютною частотою уживання (162 випадки у 40 перекладах) пов'язано з незамкненістю внутрішнього рівня ССП, тобто негативним впливом поверхневих мовних структур оригіналу на переклад. Мінімізація впливу ВТ на ЦТ досягається шляхом звернення до макрорівня ССП – рівня дискурсу.

З метою представлення конструктивного принципу дії динамічної ієрархії був проведений ППА економічного тексту і його множинних перекладів. Як показав ППА, до механізмів дії ССП за принципом *динамічної ієрархії* належать: 1) стрибкоподібний перехід від найнижчого до найвищого рівня перекладацьких рішень; 2) верифікація рішень на нижчих рівнях ієрархії за допомогою рівнів вищого порядку. Дотримання принципу динамічної ієрархії результує в адекватному перекладові, під час якого відтворюється домінанта ВТ та не відбувається жодних інформаційних втрат (5 адекватних перекладів з 20-ти робіт загалом). Порушення динамічної ієрархії ССП призводить до збою системи у формі виникнення дискурсивно-цільових, дискурсивно-ситуативних і дискурсивно-фахових помилок, які зумовлюються хибними перекладацькими рішеннями на рівнях лексеми, колокації, речення та абзацу ЦТ (14 транслятив із частковою втратою інформації та один неадекватний переклад з повною втратою домінанти ВТ).

У четвертому розділі «**Синергетичне моделювання системи спеціального перекладу**» пропонується авторська синергетично-інформаційна модель ССП, обґрунтовується механізм її застосування у формі синергетично-інформаційної методики ППА і ДПА спеціальних текстів, описуються алгоритми ППА і ДПА, здійснюється практичний аналіз на основі моделі, коментуються результати ППА.

Завершальним етапом методології дослідження спеціального перекладу в ракурсі синергетики стає синергетичне моделювання ССП. Процес синергетичного моделювання охоплює кілька етапів, які виконувались в межах практичної частини роботи: 1) постановка завдання; 2) переведення категорій перекладознавства та емпіричних даних у тезаурус синергетики; 3) виявлення та демонстрація принципів синергетики на емпіричному матеріалі; 4) побудова синергетично-інформаційної моделі ССП; 5) створення синергетично-інформаційної методики ППА і ДПА спеціальних текстів; 6) інтерпретація результатів експерименту.

Універсальна синергетично-інформаційна модель ССП становить ключовий елемент синергетичної методології дослідження спеціального перекладу. Глобальною метою створення моделі стало підвищення якості спеціального перекладу через виявлення синергетичних механізмів дії перекладу як системи самоорганізації. До локальних завдань моделі належить її використання як основи синергетичної методики ППА і ДПА спеціальних текстів (див. Рис. 1).

В основі авторської синергетично-інформаційної моделі ССП знаходиться критерій домінанти перекладу як інформації, призначеної для передачі. ССП побудована за принципом подвійного входження, охоплюючи внутрішній та зовнішній рівні самоорганізації. Модель репрезентує систему спеціального перекладу на чотирьох рівнях її Буття і Становлення: мікрорівень 1, мікрорівень 2; макрорівень та мегарівень. Центр системи спеціального перекладу утворює системний конфігуратор у вигляді домінанти перекладу.

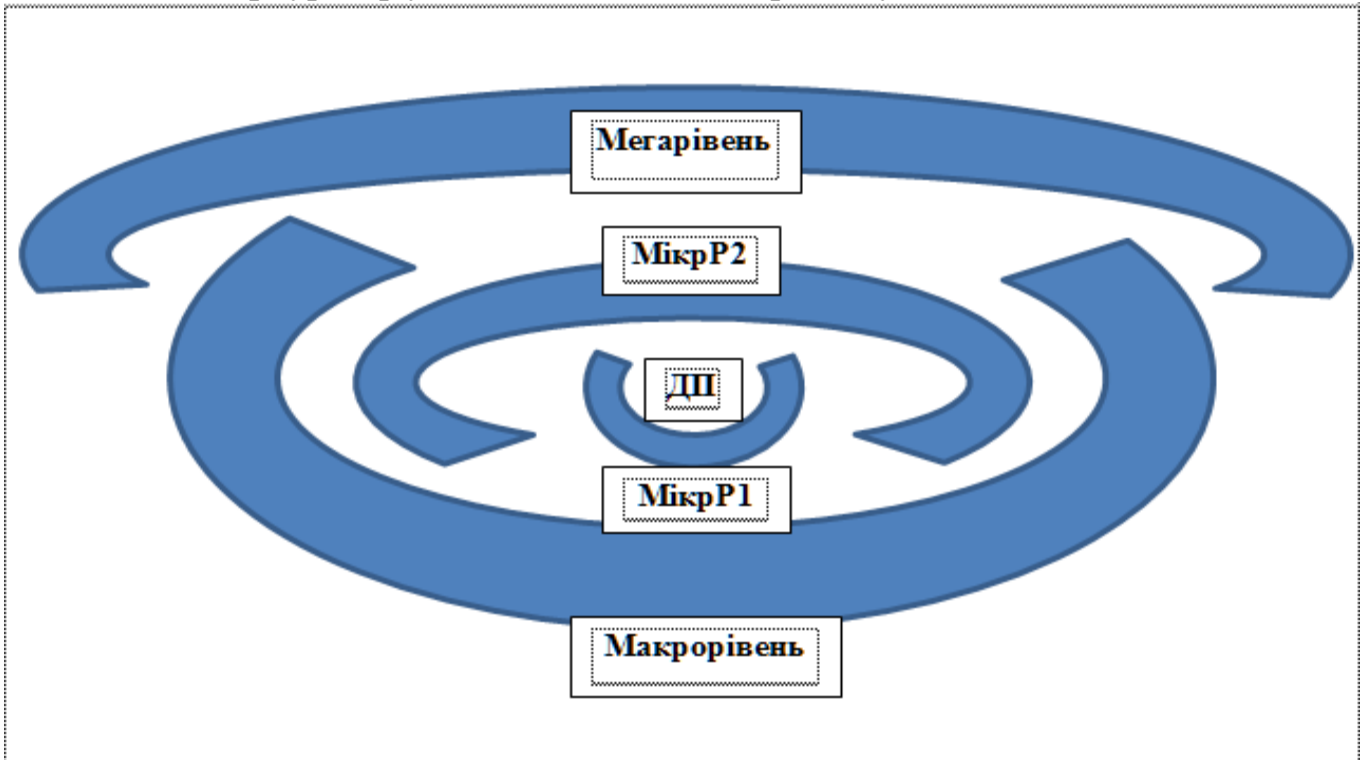

Рис. 1. Синергетично-інформаційна модель ССП

Мікрорівень системи 1 містить одиниці перекладу вихідного тексту в ієрархії перекладацьких рішень: лексема – колокація – речення – абзац, вербалізовані через семантичні та граматичні значення мови оригіналу. Мікрорівень системи 2 охоплює фактори комунікативної ситуації ВТ у вербальному вираженні. Обидва рівні формують внутрішній рівень самоорганізації ССП. Мікрорівню 1 відповідає структурно-семантична інформація, представлена в оригіналі; мікрорівень 2 маркує експліцитну комунікативно-прагматичну інформацію ВТ. Макрорівень асоціюється з типом фахового дискурсу, до якого належить вихідний текст. Мегарівень позначає ноосферу як потенційно безкінечну сукупність знань людства про навколишній світ. Макро- й мегарівні утворюють зовнішній рівень самоорганізації ССП.

Перекладач як активний суб'єкт перекладу присутній на всіх рівнях ССП: на мікрорівні як учасник комунікативної ситуації міжкультурного посередництва; на макрорівні як учасник фахового дискурсу; на мегарівні як частина ноосфери, де у складі колективного соціального фрейма знаходяться мовна, перекладацька та фахова компетенції виконавця перекладу (ІКФ).

Авторська синергетично-інформаційна методика ППА на основі моделі охоплює дев'ять етапів: 1) аналіз ЦТ; 2) розгляд ВТ за критеріями домінанти перекладу (атрактора) та функції; 3) порівняння ВТ і ЦТ за виявленими точками біфуркації у формі змістових і структурно-семантичних розходжень;

4) представлення розходжень ВТ і ЦТ за двома графами: а) ієрархія перекладацьких рішень; б) відношення перекладацької рівноваги; 5) класифікація розходжень між ВТ і ЦТ за типами інформації, що становлять домінанту перекладу ВТ; 6) усунення інформаційного дефіциту ЦТ з боку суб'єкта ППА; 7) виправлення хибних перекладацьких рішень виконавця суб'єктом ППА; 8) обґрунтування рішень виконавця перекладу і суб'єкта ППА методом складання ТАР-протоколу; 9) моніторинг і оцінка результатів перекладу.

Синергетично-інформаційна методика ДПА відрізняється від методики ППА лише у таких пунктах: (1) аналіз ВТ; (3) виявлення потенційних точок біфуркації ВТ з позиції суб'єкта ДПА; 4) представлення виявлених труднощів за графою «відношення перекладацької рівноваги»; 8) обґрунтування власних перекладацьких рішень; 9) етап виконується після завершення роботи над перекладом.

За синергетично-інформаційною методикою було проведено ППА науково-технічного тексту, контрольного варіанта перекладу, перекладу-еталона і 22-х паралельних перекладів. На **етапі 1** розглянемо варіант (4.1) ВТ (4) (див. Табл. 4):

(4.1) *Атом*

Будова: Атом (від гр. Atomos = неподільний) – найменша частинка хімічного елемента; однак вчені вже давно довели, що і його можна поділити на ще менші частинки.*

Атом складається з ядра (що у свою чергу складається з матеріальних частинок) та з оболонки. Матеріальні частинки* складають за своєю кількістю у більше ніж 99%* всю атомну масу*. Деякі з них протони* – позитивно заряджені, інші – нейтрони – негативно*.*

Табл. 4. Цільовий текст у синергетично-інформаційній методиці ППА

У наведеному варіанті жирним шрифтом та символом* виділені місця потенційного порушення МФК. Відмічені суб'єктом ППА рішення характеризуються нечіткістю, тобто невідповідністю цільовому дискурсу, невдалими стилістичними формулюваннями, семантичною двозначністю.

Так, до невідповідності цільовому дискурсу, яке пов'язано з викривленням дискурсивно-фахової інформації, відносимо хибне уживання термінів *матеріальні частинки**, *атомна маса**. Невдалі формулювання, що не відповідають стилістичним нормам цільової мови, включають такі речення: (а) *Матеріальні частинки* складають за своєю кількістю у більше ніж 99%* всю атомну масу.* (б) *Деякі з них протони* – позитивно заряджені, інші – нейтрони –негативно*.* Семантична двозначність прослідковується в реченні: *Атом (від гр. atomos= неподільний) – найменша частинка хімічного елемента; однак вчені вже давно довели, що і його* можна поділити на ще менші частинки.*

У даному випадку за синтаксичною структурою незрозуміло, до якого члена речення відноситься корелят *і його*: до *атома* чи до *хімічного елемента*.

На **етапі 2** ППА розглянемо фрагмент ВТ (4) (*Agrarwirtschaft* 2007, S. 14) з метою встановлення атрактора і функції тексту оригіналу.

(4) *Atom*

Aufbau – Ein Atom (von griech. Atomos = unteilbar) ist zwar das kleinste Teilchen eines chemischen Grundstoffes oder Elements; es kann aber – wie die Wissenschaft längst bewiesen hat – sehr wohl geteilt werden.

Es besteht aus einem Atomkern mit Massenteilchen und aus einer Hülle. Die Massenteilchen bestimmen mit einem Anteil von mehr als 99% das Atomgewicht. Einige davon, die Protonen sind elektrisch positiv (+) geladen, andere sind elektrisch neutral (Neutronen).

Табл. 4.1. Вихідний текст у синергетично-інформаційній методиці ППА

Для визначення атрактора ВТ спочатку розглянемо внутрішній рівень самоорганізації останнього. Відповідно до моделі ССП, внутрішній рівень містить ієрархічну сукупність одиниць перекладу – носіїв семантичної та граматичної інформації тексту (мікрорівень 1). Крім того, до внутрішнього рівня ССП належать прагматичні дані про фактори комунікативної ситуації, до якої входить текст оригіналу: адресанта, адресата і предмет повідомлення (мікрорівень 2).

Розгляд семантичної інформації дозволяє виснувати, що текст оригіналу належить до наукового стилю. На рівні мови про це свідчать лексичні, текстуальні та стилістичні маркери тексту, зокрема, терміни, іншомовні слова, експліцитні займенникові або іменникові когезійні зв'язки між реченнями, конструкції процесуального пасиву (*Vorgangspassiv*) і результативного пасиву (*Stativ*).

На смисловому рівні ВТ показниками атрактора стають заголовок *Atom* і маркер першого абзацу *Aufbau*, а також когерентні зв'язки тексту, тобто ключові слова, що маркують домінуючий смисл тексту і формують семантичну мережу ВТ: *Atom – das kleinste Teilchen – der chemische Grundstoff – der Atomkern – die Massenteilchen – die Hülle – das Atomgewicht – die Protonen – die Neutronen*.

Уже на рівні значень лексем із семантичної мережі можна встановити, що ВТ належить до природознавчих текстів на перетині галузей хімії та фізики. Утім, для остаточного визначення функції і домінуючої перекладу слід звернутись до другого мікрорівня ВТ, який містить комунікативно-прагматичні дані. Зміст ВТ не надає вичерпної інформації про фактори комунікативної ситуації, до якої належить текст оригіналу – відсутні маркери адресанта і адресата вихідного тексту. Експлікується тільки предмет повідомлення: *інформація про структуру атома*.

У такому випадку суб'єктові ППА слід звернутись до метаданих, скориставшись дослідницько-пошуковою компетенцією. Відповідно до знайдених метаданих першоджерелом ВТ слугує підручник з аграрної економіки для професійно-освітніх закладів ФРН. Обраний фрагмент складає окремий підпункт під назвою *Atom*, який включено до пункту розділу, що має заголовок *Chemische Grundlagen* (укр. *Основні поняття хімії*) (*Agrarwirtschaft* 2007, S. 6).

За жанром ВТ належить до навчальних посібників з підготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів у галузі сільського господарства (там само, S. 5).

Отже, за отриманою комунікативно-прагматичною інформацією можна визначити мету створення і застосування ВТ: надання знань про структуру й будову атома для майбутніх спеціалістів у галузі аграрної економіки. Функція ВТ походить від мети і безпосередньо пов'язується як з типом тексту, так і з комунікативною ситуацією. За типом тексту ВТ має інформативну функцію (К. Райс), а додаткові функції становлять загальноосвітня й дидактична підфункції.

Що стосується інформаційної структури тексту оригіналу, за функцією можна стверджувати, що домінуючі типи інформації ВТ складають семантична і дискурсивно-фахова інформація, представлені в експліцитному вигляді. Слід також враховувати фонову інформацію, яка імпліцитно присутня в оригіналі. Названі типи інформації утворюють домінуючу перекладу фрагмента (4) – атрактор. Перейдемо до **етапу 3** синергетично-інформаційної методики ППА.

З цією метою порівняймо фрагмент ВТ (4) і варіант перекладу (4.1) за точками біфуркації – розходженнями у представленні домінуючих типів інформації ВТ і ЦТ (Табл. 4.2):

(4) Atom

Aufbau – Ein Atom (von griech. Atomos=unteilbar) ist zwar das kleinste Teilchen eines chemischen Grundstoffes oder Elements; es kann aber – wie die Wissenschaft längst bewiesen hat – sehr wohl geteilt werden. Es besteht aus einem Atomkern mit Massenteilchen und aus einer Hülle.

Die Massenteilchen bestimmen mit einem Anteil von mehr als 99% das Atomgewicht. Einige davon, die Protonen sind elektrisch positiv (+) geladen, andere sind elektrisch neutral (Neutronen).

(4.1) Атом

Будова: Атом (від гр. atomos= неподільний) – найменша частинка хімічного елемента; однак вчені вже давно довели, що і його можна поділити на ще менші частинки.*

Атом складається з ядра (що у свою чергу складається з матеріальних частинок) та з оболонки.*

Матеріальні частинки складають за своєю кількістю у більше ніж 99%* всю атомну масу. Деякі з них протони -позитивно заряджені, інші – нейтрони -негативно*.*

Табл. 4.2. Порівняння вихідного й цільового тексту за точками біфуркації

На підставі порівняння ВТ і ЦТ можна побачити, що всі потенційні порушення МФК, зафіксовані на першому етапі аналізу ЦТ, виявились місцями розходження між оригіналом і перекладом.

Отже, перейдемо до **четвертого етапу** ППА, який передбачає представлення отриманих даних у таблиці (див. Табл. 4.3 нижче). У таблиці представлені відношення нестійкої рівноваги, вербалізовані у варіанті перекладу 4.1, поряд з одиницями оригіналу (4). Наведені відношення класифіковано за висхідним принципом, тобто від рівня колокації (I), (Ia) до рівня речення (II), (IIa) в ієрархії перекладацьких рішень. Таблиця 4.3 дозволяє отримати узагальнене уявлення про випадки порушення МФК в аналізованому фрагменті ЦТ, а також про рівні мови, на яких здійснено ці порушення. Фактично у наведених прикладах відбувається викривлення тих типів інформації, що становлять домінуючу частину перекладу.

одиниці перекладу ВТ	відтворення одиниць перекладу в ЦТ за типом відношення «нестійка рівновага»
(I) рівень колокації ВТ	(Ia) рівень колокації ЦТ
<Es besteht aus einem> Atomkern mit Massenteilchen <...>	<Атом складається> з ядра <...> <i> матеріальних частинок*
<...> elektrisch neutral (Neutronen)	<...> – нейтрони – негативно*
(II) рівень речення ВТ	(IIa) рівень речення ЦТ
<i>Aufbau – Ein Atom (von griech. Atomos = unteilbar) ist zwar das kleinste Teilchen eines chemischen Grundstoffes oder Elements; es kann aber – wie die Wissenschaft längst bewiesen hat – sehr wohl geteilt werden.</i>	<i>Будова: Атом (від гр. Atomos = неподільний) – найменша частинка хімічного елемента; однак вчені вже давно довели, що і його* можна поділити на ще менші частинки.</i>
<i>Die Massenteilchen bestimmen mit einem Anteil von mehr als 99% das Atomgewicht.</i>	<i>Матеріальні частинки складають за своєю кількістю у більше ніж 99%* всю атомну масу.</i>

Табл. 4.3. Ієрархія перекладацьких рішень у ЦТ за типом відношення «нестійка рівновага»

Розглянемо **п'ятий етап** синергетично-інформаційної методики ППА, що передбачає класифікацію розходжень між ВТ і ЦТ за типами інформації, які складають домінуючу частину перекладу вихідного тексту (див. Табл. 4.4).

випадки нестійкої рівноваги на рівнях перекладацьких рішень ЦТ	типи інформації як домінанта перекладу ВТ		
	структурно-семантична інформація (СІ) мікрорівень ССП	дискурсивно-фахова інформація (ДФІ) макрорівень ССП	фонова інформація (ФІ) мегарівень ССП
<i>(Ia) рівень колокації ЦТ</i>			
<i>Атом складається> з ядра <...> <i> матеріальних частинок*</i>		+	
<i><...>– нейтрони –негативно*</i>	+		(+)
<i>(IIa) рівень речення ЦТ</i>			
<i>Будова: Атом (від гр. atomos = неподільний) – найменша частинка хімічного елемента; однак вчені вже давно довели, що і його* можна поділити на ще менші частинки.</i>	+		
<i>Матеріальні частинки складають за своєю кількістю у більше ніж 99%* всю атомну масу.</i>	+		

Табл. 4.4. Відношення нестійкої рівноваги у перекладі (4.1) за рівнями ієрархії перекладацьких рішень і типами інформації

У лівій частині таблиці представлено випадки нестійкої рівноваги ЦТ, зареєстровані на попередніх етапах ППА (етапи 1, 3). Усі приклади розташовано у висхідному порядку від рівня колокації (Ia) до рівня речення (IIa) ЦТ. У правій частині таблиці розміщені типи інформації, які становлять домінанту перекладу ВТ, визначену на другому етапі ППА: структурно-семантична інформація (СІ), дискурсивно-фахова інформація (ДФІ) та фонова інформація (ФІ).

Таблиця демонструє, що на рівні колокації ЦТ (Ia) один випадок нестійкої рівноваги пов'язано з дефіцитом СІ, один випадок стосується нестачі ДФІ, а ще один маркер свідчить про дефіцит ФІ. Дефіцит СІ свідчить про недостатню сформованість мовної компетенції перекладача і потребує звернення до лексикографічних і граматичних довідкових джерел. Пробіли у ДФІ усуваються за допомогою терміносистем відповідних галузей знання. Для усунення дефіциту ФІ слід звертатись до енциклопедичних джерел інформації.

Стратегія проходження шостого та сьомого етапів ППА полягає у зверненні до перекладу-еталона (*Аграрна економіка* 2013, с. 14-15). На етапі 8 складається ТАР – протокол, етап 9 містить моніторинг і оцінку результатів перекладу.

Унаслідок проведеного ППА фрагмента (4) і варіанта його перекладу (4.1) було виявлено п'ять випадків нестійкої рівноваги у ЦТ. Встановлені відношення нестійкої рівноваги можна віднести до часткових порушень міжкультурної фахової комунікації, оскільки вони не призвели до руйнації системи, а домінанту перекладу в цілому було відтворено. Більшість встановлених інформаційних дефіцитів (три випадки) стосувались пробілів перекладача у розумінні семантичної інформації, яка знаходиться на мікрорівні моделі ССП. З одного боку, це означає, що уважний аналіз мовної структури і метаданих оригіналу з боку перекладача дозволив би уникнути більшості хибних перекладацьких рішень. З іншого боку,

наведений результат свідчить про недостатній рівень сформованості мовної та комунікативно-прагматичної компетенції виконавця перекладу.

Решта випадків інформаційного дефіциту належали до категорій фоновій інформації (1 випадок), та дискурсивно-фахової інформації (1 випадок). Це свідчить про меншу задіяність даних макро- та мегарівня ССП у перекладі. Утім, саме ці випадки становлять найбільш критичні порушення міжкультурної фахової комунікації, які ставлять під загрозу відтворення домінанти перекладу та, відповідно, існування самої синергетичної системи.

Один випадок дефіциту структурно-семантичної інформації на рівні колокації перетинається з мегарівнем фоновій інформації оригіналу (див. позначку (+) у таблиці 4.4). Виявлена залежність між дефіцитом структурно-семантичної та фоновій інформації свідчить про незамкненість системи і необхідність переходу від мікро- до мегарівня моделі ССП для здійснення адекватного перекладу.

Установлені збіги між мікро- та мегарівнем ССП на матеріалі окремих випадків нестійкої рівноваги в перекладі доводять справедливості синергетичної формули Становлення системи: $МІКРО+МЕГА=МАКРО_{new}$. Нестача інформації на мікрорівні тексту усувається на мегарівні системи спеціального перекладу, а результатом стає новий макрорівень, тобто адекватний текст перекладу як частина цільового фахового дискурсу.

ВИСНОВКИ

Комплексне вивчення перекладу спеціальних текстів німецько-українського напрямку крізь призму синергетики утворює фундамент інноваційного напрямку розвідок у перекладознавстві – синергетичної теорії перекладу. Об'єкт наукового дослідження синергетики формують надскладні системи, здатні до самоорганізації шляхом кооперативної взаємодії своїх елементів. Переклад як сукупність процесуальних та буттєвих ознак взаємодії перекладача з навколишнім середовищем становить одну з таких систем.

Для визначення змісту й обсягу поняття «синергетика» в контексті теорії перекладу були реконструйовані поняттєве поле та поняттєва система синергетики. За результатами реконструкції встановлено, що розрізняльними ознаками перекладу як об'єкта дослідження синергетики виступають *системність, самоорганізація, динамічна ієрархія перекладацьких рішень (емерджентність)*.

Реконструкція поняттєвих зв'язків поняття «синергетика» дозволяє запропонувати дефініцію терміносполучення *синергетика перекладу*. Синергетика перекладу є міждисциплінарним напрямом досліджень перекладацької діяльності як системи, здатної до самоорганізації, що водночас містить синергізм і синергію перекладу. У категорійно-поняттєвому апараті перекладознавства синергізм та синергія означають, відповідно, *процес і результат перекладу*.

Синергетична методологія дослідження надскладних систем відрізняється ознаками відкритості, адаптивності та процесуальності. Застосування синергетичної методології у спеціальних теоріях перекладу має на меті створення синергетичних моделей перекладацького процесу; універсалізацію та спеціалізацію процесуальних моделей перекладу; аналіз і оцінку результатів перекладу спеціальних текстів на засадах класичної (аутентичної) синергетики.

За результатами порівняння категорійних ознак перекладу з ознаками інших надскладних об'єктів нематеріальної природи, насамперед із системою мови, вважаємо, що переклад становить систему самоорганізації, подібно до інших живих і неживих систем. Доказом цього стає непередбачувана конфігурація об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу на перекладацьку діяльність, упорядкованих у просторі й часі. Неможливість чіткого прогнозування перекладацьких рішень та їх множинність у спеціальному перекладі пояснюються існуванням двох незамкнених рівнів самоорганізації ССП, які взаємодіють за принципом подвійного входження Ю. Степанова: внутрішнім мікрорівнем тексту перекладу та зовнішнім рівнем, що охоплює макрорівень дискурсу та мегарівень ноосфери.

Еволюція перекладу в історичному та процесуальному аспектах відбувається у відповідності з трьома типами наукової раціональності. Типологія наукової раціональності містить класичний, некласичний і постнекласичний типи наукового пізнання. Кожен з типів раціональності актуалізує власну тріаду відношень між категоріями суб'єкта, об'єкта й засобів наукового дослідження.

Типи наукової раціональності в узагальненому вигляді репрезентують особливості наукового пізнання на етапах виникнення, розвитку та зміни парадигм дослідження перекладу в історії перекладознавства як самостійної дисципліни. Засадничі принципи філософії науки, що склали основу для виділення типів наукового пізнання, у свою чергу, утворюють методологічний інструментарій для аналізу синергетичних особливостей перекладацького процесу, а також для оцінки результатів перекладу спеціальних текстів.

Принципи дослідження синергетики перекладу впливають з наявних принципів існування надскладних систем, виділених у класичній синергетиці. Дослідження системи спеціального перекладу як об'єкта синергетики розрізняється відповідно до фаз розвитку системи: фази Буття і фази Становлення. Фаза Буття системи у синергетиці відповідає статичному положенню системного об'єкта; фаза Становлення асоціюється з динамічним станом системи.

У перекладознавстві фаза Буття дорівнює результату перекладу, фаза Становлення, у свою чергу, маркує перекладацький процес.

Визначальними принципами, які характеризують фазу Буття системи спеціального перекладу, виступають гомеостатичність та ієрархічність. Принцип гомеостатичності репрезентує програму дії системи у напрямку атрактора. Синергетика спеціального перекладу пов'язує поняття атрактора як доміанти перекладу з метою міжкультурної фахової комунікації. Роль атрактора в перекладі спеціальних текстів виконує тип інформації, призначеної для передачі: структурно-семантична, дискурсивно-ситуативна, дискурсивно-фахова, фонові інформація. Домінантою перекладу текстів інформативного типу, як правило, слугують структурно-семантична і дискурсивно-фахова інформація.

Сутність принципу ієрархічності полягає у структурній будові системного об'єкта. Синергетичний закон ієрархії елементів системи реалізується в ускладненні вищого рівня одиниць стосовно нижчого рівня, причому вищі рівні виступають параметрами порядку для нижчих рівнів системи.

В аспекті синергетики будь-який системний об'єкт містить три рівні ієрархічної структури: мікрорівень, макрорівень та мегарівень. Принцип ієрархічності у перекладознавстві можна уявити у вигляді тріади: текст перекладу

(мікрорівень) – текст перекладу в цільовому дискурсі (макрорівень) – текст перекладу в цільовій культурі, в історії та ноосфері (мегарівень).

Синергетичні принципи фази Становлення системи розділено на дві групи відповідно до динамічної природи даної фази: 1) породжувальні принципи; 2) конструктивні принципи. Перша група охоплює принципи нелінійності, нестійкості та незамкненості. До другої групи належать динамічна ієрархія та принцип спостереження, тобто можливість проведення дослідницького експерименту за різними точками відліку (системними конфігураторами).

Засоби дослідження у межах синергетичної методології перекладознавства поряд з принципами класичної синергетики містять окремі категорії, що можуть використовуватись як інструменти аналізу результатів перекладу. Серед засадничих категорій синергетики перекладу ми виділяємо *інформацію* та *інформаційну ентропію*. Інформація й інформаційна ентропія в синергетичному розумінні знаходяться у відношенні опозиції як упорядкована та неупорядкована енергія.

Заключним етапом синергетичної методології дослідження спеціального перекладу стає синергетичне моделювання системи спеціального перекладу. Фундамент синергетичного моделювання ССП на рівні евристичної гіпотези складає відношення подвійного входження Ю.Степанова. Принцип подвійного входження для синергетичної системи спеціального перекладу полягає у когерентній взаємодії зовнішнього та внутрішнього рівнів самоорганізації трансляційного процесу.

Основним елементом *внутрішнього рівня самоорганізації* спеціального перекладу виступає вихідний текст – носій унікальної інформації перекладацького замовлення. На внутрішньому рівні ССП здійснюється де- і ревербалізація двох типів інформації, експлікованих у вихідному тексті: структурно-семантичної інформації оригіналу, а також комунікативно-прагматичної інформації – даних про адресанта, зміст, мету й адресата перекладу. Адекватний переклад як мета міжкультурної фахової комунікації передбачає незамкненість внутрішнього рівня системи, оскільки експліцитно представлені структурно-семантична й комунікативно-прагматична інформація оригіналу *містять* фактори зовнішнього рівня самоорганізації системи, які відносяться до макро- й мегарівнів ССП.

Фактори вибору перекладацьких рішень, зумовлені впливом зовнішнього рівня ССП, охоплюють розвиненість терміносистеми відповідної фахової області (ступінь розробленості вихідної та цільової фахових мов), жанрово-стилістичні та змістові категорії фахового дискурсу, спеціальні вимоги замовника, компетентнісні, ідеологічні та лінгвокультурні обмеження у передачі інформації з боку перекладача та її сприйнятті з боку адресатів. Таким чином, передумовою адекватного перекладу спеціальних текстів стає відкритий характер внутрішнього рівня системи, який *містить у собі* компоненти зовнішнього рівня самоорганізації. Поряд з цим внутрішній рівень самоорганізації перекладу на етапі ревербалізації оригіналу сам *входить* до навколишнього середовища у вигляді перекладного тексту, утворюючи елемент цільового фахового дискурсу та лінгвокультури.

Відношення подвійного входження характеризується незамкненістю як внутрішнього, так і зовнішнього рівнів системи, що складає основу когерентної взаємодії всіх елементів (синергізму) не тільки на одному рівні, а й між ними. Результатом ефективної взаємодії елементів на етапах де- і ревербалізації вихідного тексту стає синергетичний ефект (синергія) як основа адекватного перекладу.

Синергетичне моделювання системи спеціального перекладу уміщує такі етапи: постановка завдання; переведення категорій перекладознавства та емпіричних даних у тезаурус синергетики; виявлення і демонстрація дії принципів синергетики на емпіричному матеріалі; створення синергетично-інформаційної моделі системи спеціального перекладу; інтерпретація результатів.

Універсальна синергетично-інформаційна модель ССП в узагальненому вигляді репрезентує дані про систему самоорганізації спеціального перекладу. Авторська модель виконує подвійну функцію. З одного боку, вона слугує засобом виявлення синергетичних механізмів перебігу перекладу-як-процесу. Розуміння принципу дії ССП як синергетичної системи може в перспективі значно підвищити якість спеціального перекладу-результату. З іншого боку, модель використовується як основа синергетичної методики ППА і ДПА спеціальних текстів.

Точкою відліку синергетично-інформаційної моделі ССП слугує критерій домінанти перекладу як інформації, призначеної для передачі у трансляті. В основі моделі знаходиться принцип подвійного входження, оскільки вона містить два незамкнені рівні самоорганізації системи спеціального перекладу.

Внутрішній рівень системи охоплює мікрорівень 1 та мікрорівень 2. Мікрорівень 1 маркує експліцитну структурно-семантичну інформацію оригіналу у вигляді висхідної ієрархії одиниць перекладу. Мікрорівню 2 відповідають фактори комунікативної ситуації, вербалізовані в експліцитній комунікативно-прагматичній інформації ВТ. Зовнішній рівень ССП відповідно до моделі охоплює макро- та мегарівень системи. Макрорівень маркує тип фахового дискурсу ВТ і потенційного ЦТ, уміщуючи два типи імпліцитної інформації: 1) дискурсивно-ситуативну інформацію; 2) дискурсивно-фахову інформацію.

Мегарівень ССП утворює ноосфера як сукупність колективних соціальних фреймів людства (об'єктів) і трьох виявлених типів наукової раціональності (засобів дослідження). Мегарівню відповідає потенційно безкінечна фоновіа інформація, імпліцитно представлена у вихідному тексті.

Авторська синергетично-інформаційна методика ППА на основі моделі охоплює дев'ять етапів: 1) аналіз ЦТ; 2) визначення домінанти перекладу ВТ; 3) встановлення відхилень ЦТ від ВТ шляхом порівняння; 4) табличне представлення даних про виявлені розходження між ВТ і ЦТ за графами: (а) ієрархія перекладацьких рішень; (б) відношення перекладацької рівноваги; 5) представлення розходжень між ВТ і ЦТ за типами інформації ВТ, що складають домінанту перекладу; 6) усунення інформаційного дефіциту в перекладі з боку суб'єкта ППА; 7) виправлення хибних перекладацьких рішень; 8) обґрунтування рішень виконавця перекладу і суб'єкта ППА методом складання ТАР-протоколу; 9) моніторинг і оцінка результатів перекладу. Синергетично-інформаційна методика ДПА незначною мірою відрізняється від методики ППА за пунктами (1), (3), (4), (8), (9).

Синергетично-інформаційну методику ППА було апробовано на матеріалі науково-технічного тексту, контрольного варіанта його перекладу, авторизованого перекладу-еталона і 22-х паралельних партнерських перекладів. Результати аналізу доводять ефективність авторської методики, яка поетапно дозволяє суб'єкту ППА виявити місця порушення міжкультурної фахової комунікації; визначити домінанту перекладу ВТ; з'ясувати причини виникнення інформаційного дефіциту у ЦТ; обрати відповідну стратегію усунення інформаційного дефіциту; дати об'єктивну

оцінку якості перекладу; виявити й підтвердити синергетичні закономірності фази Становлення ССП за формулою: $МІКРО+МЕГА=МАКРО_{new}$.

Парадигма синергетики має евристичну цінність і становить *перспективний напрям досліджень* у перекладознавстві, оскільки враховує фактори, релевантні для спеціального перекладу, незалежно від типу текстів та пари мов.

Головним напрямом подальших розвідок у галузі синергетики перекладу може слугувати імплементація принципів класичної синергетики в загальній теорії перекладу, серед яких нелінійність, нерівноважність, незамкненість, динамічна ієрархія та спостережуваність. Частковими напрямками досліджень стають закономірності реалізації принципів Буття і Становлення системи перекладу, обмежені типами текстів: інформативним, експресивним або апелятивним типом.

Перспективою застосування авторської синергетично-інформаційної моделі системи спеціального перекладу може слугувати, з одного боку, створення спеціалізованих моделей ССП за критеріями суб'єкта перекладу і типу вихідного тексту. З іншого боку, перспективним стає впровадження синергетично-інформаційної моделі у спеціальні теорії перекладу й дидактику спеціального перекладу для емпіричного аналізу перекладацьких замовлень та якості їхнього виконання на ринку перекладацьких послуг України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Дорофєєва М.С. Синергетика перекладу спеціальних текстів (німецько-український напрям): монографія / М.С. Дорофєєва. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 520 с.

Статті у фахових наукових виданнях:

2. Дорофєєва М.С. Синергетичні аспекти перекладу спеціальних текстів / М.С. Дорофєєва // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – Вип. 55. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2015. – С. 117-125.

3. Dorofejewa M.S. Fachübersetzen unter dem synergetischen Aspekt / Dorofejewa, Margarita // Germanistik in der Ukraine. – Jahrbuch 10. – Kyjiw: Verlagszentrum der KNLU, 2015. – S. 222-229.

4. Дорофєєва М.С. Синергетика в теорії перекладу: становлення термінології / Маргарита Дорофєєва // Наукові записки. – Випуск 144. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – С. 131-137.

5. Дорофєєва М.С. Принцип ієрархії у фаховому перекладі (синергетичний аспект) / М. Дорофєєва // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики: науковий журнал / редкол. В.І.Кушнерик та ін. – Чернівці: Вид. дім «РОДОВІД», 2016. – Вип. 11-12, Ч. 1. – С. 187-192.

6. Дорофєєва М.С. Синергетика і фаховий переклад / Дорофєєва М.С. // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. – Вип. 10. – Хмельницький: ФОП Бідюк Є.І., 2016. – Том 1 (А-І). – С. 220-227.

7. Дорофєєва М.С. Неравновесность системы в синергетике перевода / М.С. Дорофєєва // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Збірник наукових праць. – Вип. 23. – Т. 2. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2016. – С. 86-91.

8. Дорофєєва М.С. Дискурсивні помилки у синергетиці спеціального перекладу /

М.С.Дорофєєва // Філологічні трактати. – Том 8, №3. – Суми: СумДУ; Харків: ХНУ імені В.І.Каразіна, 2016. – С. 15-25.

9. Дорофєєва М.С. Принцип подвійного входження як основа синергетики перекладу / М.С. Дорофєєва // Вісник КНЛУ. Серія «Філологія». – Т.19, №2. – Київ: Вид. центр КНЛУ, 2016. – С. 166-174.

10. Дорофєєва М.С. Когнітивно-ситуативне моделювання у спеціальному перекладі / Маргарита Сергіївна Дорофєєва // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2016. – №30. – С. 63-81.

11. Дорофєєва М.С. Когнітивні передумови моделювання системи у синергетиці перекладу / М.С.Дорофєєва // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. Збірник наукових праць. – Вип. 24. – Т. 2. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2016. – С. 113-117.

12. Дорофєєва М. Інформаційна ентропія у перекладі спеціальних текстів / М. Дорофєєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Іноземна філологія». – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – № 1(49). – С. 9-14.

13. Дорофєєва М.С. Синергетично-інформаційна методика перекладацького аналізу / М.С. Дорофєєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – Вип. 5. – С. 18-23.

14. Дорофєєва М.С. Синергетика і «образи» перекладу / Дорофєєва М.С. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наукових праць. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – Вип. 32. – С. 111-124.

15. Дорофєєва М.С. Універсалії перекладу в контексті синергетики / Дорофєєва М.С. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: зб. наукових праць. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2016. – Вип. 33. – С. 111-125.

16. Дорофєєва М.С. Принципы становления системы в синергетике специального перевода / М.С. Дорофєєва // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – Вип. 25. – Т. 2. – Одеса: Вид-во МГУ, 2016. – С. 161-165.

17. Dorofejewa M.S. Entropie der syntaktischen Ebene in der Fachübersetzung / Dorofejewa, Margarita // Germanistik in der Ukraine. – Jahrbuch 11. – Kyjiw: Verlagszentrum der KNLU, 2016. – S. 159-167.

18. Дорофєєва М.С. Принцип незамкненості у синергетиці перекладу / М.С. Дорофєєва // Філологічні трактати. – Т.9, № 1. – Суми: СумДУ; Харків: ХНУ імені В.І. Каразіна, 2017. – С. 47-56.

19. Дорофєєва М.С. Принцип нелінійності у синергетиці перекладу / Маргарита Дорофєєва // Наукові записки. – Випуск 154. – Серія: Філологічні науки. – Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – С. 330-336.

Статті в іноземних виданнях:

20. Дорофєєва М.С. Некласичний тип наукової раціональності у синергетиці перекладу / М.С.Дорофєєва // Science And Education a New Dimension. – Philology, IV (21), Issue: 98, 2016. – pp. 51-56.

21. Дорофєєва М.С. Відношення перекладацької рівноваги у системі спеціального перекладу / М.С.Дорофєєва // Science And Education a New Dimension. – Philology, V (24), Issue: 104, 2016. – pp. 74-77.

22. Dorofeyeva M. System modelling in the specialized translation synergetics:

practical aspects / Margarita Dorofeyeva // European Journal of Literature and Linguistics. Scientific journal. – Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2017. – №1. – pp. 18-22.

23. Dorofeyeva M. Translation analysis scheme in the specialized translation synergetics / Margarita Dorofeyeva // European Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2017. – №1. – pp. 34-39.

Тези наукових доповідей:

24. Дорофеева М. Класичний тип наукової раціональності у синергетиці перекладу / Маргарита Дорофеева // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: сборник материалов I –й Международной научно-практической конференции / ред. А. Душный, М. Махмудов, В. Ильницкий, И. Зимомря. – Баку – Ужгород – Дрогобыч: Посвит, 2016. – С. 287-289.

АНОТАЦІЯ

Дорофеева М.С. Синергетика перекладу спеціальних текстів (німецько-український напрям). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.16 «Перекладознавство». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України, Київ, 2017.

У дисертації пропонуються основи синергетики перекладу. Переклад як система внутрішнього та зовнішнього рівнів самоорганізації становить синергетичний об'єкт дослідження.

У роботі окреслено теоретичні засади методології синергетики, продемонстровано механізм дії типів наукової раціональності, розкрито сутність синергетичного моделювання перекладу. На матеріалі німецькомовних текстів трьох типів дискурсів, їх множинних перекладів українською мовою та перекладів-еталонів проаналізовано дію синергетичних принципів у фазах Буття і Становлення системи спеціального перекладу (ССП).

Побудовано синергетично-інформаційну модель ССП, створено синергетично-інформаційну методику порівняльно-перекладацького та доперекладацького аналізу спеціальних текстів.

Ключові слова: синергетика, переклад, система спеціального перекладу, внутрішній та зовнішній рівень самоорганізації, синергетична методологія, фаза Буття, фаза Становлення, синергетично-інформаційна модель, синергетично-інформаційна методика, перекладацький аналіз.

АННОТАЦІЯ

Дорофеева М.С. Синергетика перевода специальных текстов (немецко-украинское направление). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.16 – переводоведение. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко МОН Украины, Киев, 2017.

Диссертация закладывает основы синергетической теории перевода. Перевод, будучи открытой нелинейной системой внутреннего и внешнего уровней

самоорганизации, представляет собой синергетический объект исследования. В результате реконструкции понятийного поля и понятийной системы понятия «синергетика» установлены различительные признаки перевода как синергетического объекта: системность, самоорганизация, динамическая иерархия.

Синергетическая методология исследования сверхсложных систем обладает признаками открытости, адаптивности и процессуальности. Для специальных теорий перевода это означает создание поэтапного синергетического моделирования переводческого процесса, специализацию моделей перевода, анализ и оценку результатов перевода исходя из принципов и методов аутентичной синергетики.

На материале немецкоязычных текстов трех типов дискурса, их множественных переводов, а также опубликованных переводов-эталонов общим объемом около 3150 страниц, обнаружено и проанализировано действие синергетических принципов системы специального перевода (ССП).

Принципы исследования в синергетике перевода соответствуют существующим принципам изучения сверхсложных систем в классической синергетике. Рассмотрение СПП в качестве синергетического объекта осуществляется в рамках двух фаз его развития: 1) фазы Бытия; 2) фазы Становления. Фаза Бытия подчиняется принципам гомеостатичности и иерархии.

Гомеостатичность является программой действия системы в направлении аттрактора – информации, предназначенной для передачи: структурно-семантической, дискурсивно-ситуативной, дискурсивно-специальной. Принцип иерархии демонстрирует более сложную природу верхнего уровня системы по отношению к ее нижнему уровню.

Динамическая фаза Становления системы включает две группы принципов в зависимости от этапа развития объекта: 1) порождающие принципы – нелинейность, незамкнутость, неравновесность; 2) конструктивные принципы – динамическую иерархию и принцип наблюдаемости.

Заключительным этапом синергетической методологии исследования специального перевода является синергетическое моделирование СПП. Универсальная синергетическо-информационная модель содержит данные о системе самоорганизации специального перевода. Модель выполняет двойную функцию: с одной стороны, она обнаруживает синергетические механизмы осуществления процесса перевода, знание которых в перспективе может значительно повысить качество результата специального перевода. С другой стороны, модель используется как основа синергетической методики сравнительно-переводческого (СПА) и предпереводческого анализа (ППА) специальных текстов.

Точкой отсчета синергетическо-информационной модели СПП служит доминанта перевода – информация, предназначенная автором/заказчиком перевода для передачи в трансляте. Внутренний уровень системы охватывает микроуровень 1 и микроуровень 2. На микроуровне 1 находятся единицы перевода исходного текста, организованные по восходящей иерархии переводческих решений: лексема – коллокация – предложение – абзац. Единицы перевода вербализуют семантические и грамматические значения оригинала, являясь носителями эксплицитной структурно-семантической информации. Микроуровню 2 соответствуют факторы коммуникативной ситуации, вербализованные в эксплицитной коммуникативно-прагматической информации исходного текста.

Внешний уровень ССП включает макро- и мегауровень системы. Макроуровень маркирует тип специального дискурса, в который помещен исходный текст. К макроуровню относятся два типа преимущественно имплицитной информации: дискурсивно-ситуативная и дискурсивно-специальная информация. Мегауровень ССП образует ноосфера в качестве совокупности коллективных социальных фреймов человечества (объектов) и трех типов научной рациональности (средств исследования). Мегауровень содержит потенциально бесконечное количество фоновой информации, имплицированной в исходном тексте (ИТ).

Авторская синергетическо-информационная методика СПА включает девять этапов: 1) анализ ИТ; 2) определение аттрактора и доминанты перевода ИТ; 3) обнаружение отклонений переводного текста (ПТ) от ИТ путем сравнения; 4) представление расхождений между ИТ и ПТ согласно иерархии переводческих решений и по отношению переводческого равновесия; 5) распределение расхождений между ИТ и ПТ по доминантным типам информации ИТ; 6) устранение информационного дефицита ПТ субъектом переводческого анализа; 7) исправление ошибочных переводческих решений; 8) обоснование переводческих решений исполнителя перевода и субъекта СПА методом составления протокола «думай вслух»; 9) мониторинг и оценка результатов перевода. Методика ППА логически отличается от методики СПА только в пунктах (1), (3), (4), (8), (9).

Результаты анализа поэтапно позволяют субъекту анализа обнаружить места нарушения межкультурной профессиональной коммуникации, определить доминанту перевода, выяснить причины возникновения и выбрать соответствующую стратегию устранения информационного дефицита, дать объективную оценку качества ПТ, обосновать собственные переводческие решения и выбор исполнителя перевода, обнаружить и доказать синергетические закономерности фазы Становления ССП по формуле: $МІКРО+МЕГА=МАКРО_{new}$.

Ключевые слова: синергетика, перевод, система специального перевода (ССП), внутренний и внешний уровень самоорганизации, синергетическая методология, фаза Бытия, фаза Становления, синергетическо-информационная модель, синергетическо-информационная методика, переводческий анализ.

ABSTRACT

Dorofeyeva M.S. Synergetics of Specialized Texts Translation (German-Ukrainian direction). – Manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology, Speciality 10.02.16 – Translation Studies. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2017.

The thesis presents the basics of translation synergetics. Translation as a system of internal and external self-organization levels is a synergetic object of the study.

The paper outlines theoretical background of synergetic methodology, describes how types of scientific rationality operate, reveals the essence of synergetic translation modelling. It analyzes how synergetic principles within the phases of Being and Formation in the system of specialized translation (SSP) work on the material of German texts of three discourse types, their multiple translations into Ukrainian and their standard translations.

The synergetic information model of SSP is created; synergetic information methods of comparative translation and pre-translation analysis of specialized texts are worked out.

Keywords: synergetics, translation, specialized translation system, internal and external self-organization level, synergetic methodology, Being phase, Formation phase, synergetic information model, synergetic information methods, translation analysis.